

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historiske Efterretninger

om

Slavs Herred

(Ribe Amt)

samlede af

O. Nielsen,

Dr. phil., Assistent i Ministeriernes Arkiv.

Særligt Aftryk af •Danske Samlinger•, 3die Binds 4de Hefte.

Kjøbenhavn.

G. S. Wibes Bogtrykkeri.

1865.

Genudgivet 1981 af Historisk Samfund for Ribe Amt
med støtte fra Grindsted Bibliotek

På omslaget Slavs herreds segl fra 1648:
»En af en sky fremrakt arm, holdende en krumsabel«.

Fotografisk gengivelse.
Trykt i Vestkystens Bogtrykkeri, Esbjerg.

ISBN 87-87490-01-3

Forord

Historisk Samfund besluttede for nogle år siden at genudgive dr. phil. Oluf Nielsens herredsbeskrivelser fra Ribe amt, som har været udsolgt i mange år. I 1976 genudsendtes Malt herred, i 1978 Gørding herred, og rækken fortsættes nu med bogen om Slavs herred.

Historiske Efterretninger om Slavs Herred blev oprindelig trykt i Danske Samlinger i 1868. Med denne nyudgivelse vil det atter være muligt for lokalhistorisk interesserede at erhverve denne klassiker i vor vestjyske lokalhistorie.

Grindsted Bibliotek takkes for støtte for udgivelsen.

Historiske Efterretninger om Slavs Herred (Ribe Amt).

Ved O. Nielsen.

Slavs Herred er oprettet 1552 og hører ikke til de ældgamle Herreder, der er indrettede straks efter vore Forfædres Indvandring; medens disse endnu var omvandrende Stammer, betydede Herred en Flok på 100 eller 120 Mand. Dog må der være foregået væsentlige Forandringer med Herredsinddelingen i Tidernes Løb under den mere lovfæstede Forfatning, der måtte sørge for en ligeligere Fordeling af Retsområderne; derfor er det kun 1 dansk Herredsnavn, der er dannet efter et Folkenavn, medens de fleste har Navn af et Stednavn indenfor deres Grænse. Det indvandrede Folk er kommet i stor Mængde, da det har fordrevet alle Spor i Stednavnene af det ældre Folk og således synes at have indtaget dettes Boliger og givet dem Navn efter sig, medens Folket selv gjordes til Trælle.

I Slavs Herred hørte den nordre Del, Grinsted og Grene Sogne, til Tyrild Herred i Jelling Syssel, det øvrige til Jerlev Herred i Almind Syssel; det er altså fra disse to Herreder, vi skal betragte Egnens Bebyggelse og Samsfundets Udvikling. De Byer, hvis Navne ender på Sted, er uden al Tvivl ældgamle Hovedsteder og nogle af de først opbyggede Byer; de har vistnok alle Navn efter en Mand, en mægtig Høvding, hvis Familie og undergivne har bosat sig omkring ham, og Byens Jordfællesskab, der bestod til Slutningen af forrige Århundrede, er en Udvikling og Fortsættelse af disse ældgamle Forhold. Grinsted, forhen Grimstath af Mandsnavnet Grim, var således vistnok det

først bebyggede Sted her. Når Familien udvidede sig, flyttede nogle ud i den store ubygte Omegn, der hørte under Staden og en slig Nybygd kaldtes Torp, hvoraf mange Byer nu har Endelsen rup. Disse Torper indrettedes igen til Byer efter Hovedstedets Forbillede, således er fra Grinsted Urup udgået. Herfra, ligesom fra Hovedstedet er vedblevet at udgå Nybygder, der har fået Navn efter forskellige Forhold, og endnu stadig dannes slige ny Navne.

Fra Jerlev Herred og vistnok fra Thorsted, Staden der var helliget Guden Thor, er vistnok som tidligst Nybygd udgået Vorbasse og derfra udskudt Hejnsvig med sit Gudehus, det gamle Hinghælswi, og derfra de øvrige. Mærkelige er de mange Navne i Herredet, der tyder på undergåede Skove, som Elkjær, Billund, Plovslund, Nollund, Eg, Almstok, Risbøl, Høllund, Trøllund, Donslund, Lundgård, og måske Vorbasse; disse Skoves Undergang må betydelig have forandret Egnens Karakter.

Nogen Sogneinddeling fandt ikke Sted i Oldtiden; Herredets Beboere samledes på Tingstederne ved Afgørelsen af retslige og folkelige Spørgsmål og dyrkede Guderne i Fællesskab på Herredets Hov (Gudehus); derimod var Herrederne delte i 4 Fjerdinger, der vel også hver havde sit Hov. Et Spor heraf har vi måske i Hejnsvig, hvor der vel var Gudehus for Jerlev Herreds vestlige Fjerding. Ved Kristendommens Indførelse opførtes Kirkerne almindelig på de gamle Gudehuses Tomter, først på Herredets Tingsted og siden som Kapeller omkring i Herredet, vel derfor ofte ved de andre Hove, hvis Ejendomme er blevne lagte derunder.

Adam af Bremen siger om Jylland i det 11 Årh.: »Marken er ufrugtbar og alting synes øde undtagen de Egne, der ligger op til Vandløb, ti Jorden er saltagtig og består mest af lave, tomme Sletter. Og som hele Tyskland er bevokset med tætte Skove, så er Jyllands Jordbund dog endnu mere skrækkelig, så man skyr dets Jord, fordi der fattes Afrøde, og dets Strandkant af Frygt for Sørøvere. Landet er derfor kun dyrket på få Steder og neppe bekvemt til menneskelig Bolig, men hvor Havet skyder sig ind, ligger meget store Stæder«. Denne Skildring af Landets Ufrugtbarhed er overdreven, men viser dog, hvor store Hedestrækningerne dengang har været og at mange af Byerne og Udbygderne må være fra en senere Tid. At der,

og det da i denne Egn, der nu er fuldkommen Hedestrækning, dog har været store Skove, viser de mange Stednavne, som ovenfor er nævnte. 24 Dec. 1577 blev det forbudt at Bønderne i Kolding og Skodborg Len byggede deres Gårde med Bulhuse, hvilket befordrede Hedebrand og var skadeligt for Skovene, men de, som byggede, skulde mure mellem Stænger eller slå med Ler¹⁾. 15 Avg. 1636 udstædtes kgl. Brev, hvorved der tillodes «vore og Kronens Bønder og Tjenere udi Slavs Herred boende, liggende til vort Slot Koldinghus, som er henved 10 Gårde, at må årligen her efter og indtil vi anderledes tilsigende vorder, istedenfor Skovsvin, som de efter Jordebogen giver til Landgilde, yde og levere $\frac{1}{2}$ Rdl., hvorefter vor Lensmand på vort Slot Koldinghus, den som er eller herefter kommende vorder, sig har at rette og forholde»²⁾. Mogens Juel til Juellingsholm fik 1579 2 G. i Grinsted Sogn i Mageskifte af Kronen, der ydede Skovsvin i Landgilde.

At her også har været meget større Bebyggelse i Middelaldren³⁾, viser de undergåede Kirker, nemlig en ved Fitting og en ved Almstok, samt i de tilstødende Egtved og Ødsted Sogne en i Yding og en i Karbjerg; nu vilde 4 Kirker på disse Steder ikke behøves. Grunden til disses Ødelæggelse var den grulige Landplage, den sorte Død, der hærjede Landet 1348—50, og om hvilken der fra Vorbasse haves det Sagn, at alle Beboerne uddøde på en gammel Kone og hendes Datter nær i Vorbasse. Men så kom en ung Bondekarl nordfra hertil, der ægtede Datteren uden Vielse og fra dem stammer den nuværende Befolkning. I denne Sygdom blev også 2 af nævnte Kirker øde, ti i en gammel Fortegnelse over Kirkerne i Stiftet er tilføjet ved Almstok og Karbjerg «desolata», forladt, hvilket derimod ikke er Tilfældet med Yding, der vel nogen Tid endnu har holdt sig, Fitting Kirke nævnes her aldeles ikke, den er måske allerede før den Tid gået tilgrunde.

Som en Del af Jerlev Herred nævnes altså med dette Vorbasse og Hejnsvig Sogne nogle Gange i Historien. Ved et

¹⁾ J. Reg. I. 418.

²⁾ J. Reg. IX. 180.

³⁾ I Oldtiden har vist kun været liden Bebyggelse, undtagen i Byerne Vorbasse, Hejnsvig og Grinsted, da Eggen udenfor dem har meget få Gravhøje.

Forlig imellem Kong Erik Menved og Hertug Valdemar 1296, hvorved denne afstod Als, Ærø og Femern, forekommer følgende: »I Henseende til Jerlev Herred, Gamborg og Føns, da skal Hertugerne ske den Ret, som Brevene udsiger, der er i Kongens Forvaring; når Borgerne af Lybæk, Stralsund, Rostok og Vismar fremviser Hertugerne Kongens Bevis, hvorefter han har nedlagt hos dem 1600 $\text{\text{fl}}$, da skal de overgive Kongen Kolding Amt med Bønder og Tjenere¹⁾.« Heraf synes det som om Kongen har pantsat »Kolding Amt«, det vil sige Almind Syssel, nemlig Andst, Brusik, Holnans og Jerlev Herreder til nævnte Hertuger, medens de tillige synes at have haft en særegen Fordring på Jerlev Herred. Hertug Valdemar var Kong Abels Sønesøn og Indkomsterne af Jerlev Herred synes at have været en omtvistet Del af hans Fædrearv, på hvilken Erik Plovpenningss Datters Søn Hertug Erik, Søn af Kong Valdemar i Sverig, siden gjorde Fordring og som han fik sig tildømt med andet Gods i Danmark som sit Mødrenegods af Hertug Valdemar 1327²⁾, dog med det Tillæg, at hvis nogen havde bedre Ret dertil, skulde denne Dom ikke være urokkelig. Under de forvirrede og retsløse Forhold, der siden indtrådte under Holstenerherredømmet under Grev Gert, er denne Dom vistnok bleven til intet og i alle Fald er Herredet indløst og indtaget af Valdemar Atterdag. Under Erik Menved har Beboerne vistnok deltaget i den store Bondeopstand 1313. Nogle misfornøjede Adelsmænd ophidsede der jydsk Bondestand i den sydlige Del af Jylland, der greb til Våben og gik til Viborg Landsting, hvor de med oprette Faner og Avindskjold lod dem bøde med Liv og Gods, der ikke havde fulgt dem. Kongen sendte sin Drost imod dem, men han blev slået ved Kolding, hvorfor Kongen selv med en stor Krigsmagt drog herover og Bønderne faldt straks tilføje og tingede med Kongen, således at de skulde opgive, hvem der havde ophidset dem; de oprørske Sysler Harde, Varde, Jelling, Almind (og Løversyssel) skulde stifte et Alter i Kolding for dem, der var blevne dræbte i denne Fejde, Kongen skulde 4 År oppebære Kirketienderne, af hver Plov skulde i 2 År gives en vis Afgift,

¹⁾ Hvitfeld 308. Suhm XI. 220.

²⁾ Hvitfeld 439.

og af hver Mark Gulds Jord¹⁾ til evig Tid en Skæppe Rug årlig, hvilken Skat kaldtes Guldkorn, af hvert Herred gives 9 Heste, og hvert Sysse skulde med sit Segl forsegle dette Forlig. Desuden skulde Bønderne hjælpe til med at opføre ny Fæstninger og love aldrig mere at opsætte sig mod Kongen eller bære Budstikke imod Kongens Lensmand, foruden flere mindre Bestemmelser²⁾. De Sogne her i Herredet, der hørte til Jerlev Herred, stod under Almindssysse's Lensmand, de under Nørvang Herred hørte til Jelling Sysse, ti endnu på den Tid var Landet delt i Sysler, hvoraf siden Lenene og Amterne fremstod.

Her led Bønderne kun den Skade, at de fik Skatterne forhøjede, og endnu længe bevarede de jyske Bønder deres Selvstændighed, deres gamle Sæder og uafhængige Ånd. Anderledes gik det i Grevefejden, da Skipper Klemens oprørte Almuen til Fordel for den fangne Kong Kristjern den Anden. Thi da Kristjan III havde slået Bønderne og fanget Klemens, holdt han hård Rettergang, idet han 1535 fradømte Bønderne Liv og Gods, ikke alene dem, der havde været med, men alle i hvert Herred, hvor der havde været Oprørere, og som ej kunde bevise det modsatte. Livet kunde de løse for Penge, men få kunde løskøbe deres Gårde, der fra den Tid blev Fæste. Her i Herredet må få have været istand dertil, ti i det 17de Årh. finder vi her kun nogle enkelte Selvejere, hvilket tyder på, at Egnen da var bleven fattig. At Beboerne her har undergået denne Skæbne, hvorom vi ellers ingen udtrykkelige Vidnesbyrd har, bevises af den store Mængde Jordegods, som Kronen ejede her 40 År senere.

Ved et kgl. Brev af 18 Avg. 1552 oprettedes Slavs Herred: »Gør alle vitterligt, at efterdi der fandtes nogle vore Undersætter udi Kolding Len, som havde langt til deres Herredsting og os elskelige Iver Krabbe, vor Mand, Tjener og Embedsmand på vort Slot Koldinghus, har derfor efter vor Befaling taget 4 Sogne, som lå langt fra Herredstinget og gjorde deraf et Herred,

¹⁾ En Mark Gulds Jord var det samme som en Helgård eller en Gård på 12, 13, 14 Td. Hartkorn omtrent. Et Bols Størrelse var meget forskelligt, idet at man både har Bol på 1½ og 5½ Mark Guld. I senere Tider var Bol det samme som ¼ Gård eller mindre, men da står det istedenfor »Bolig«.

²⁾ Hvitfeldt 367.

som skal kaldes Slavs Herred, da har vi af vor synderlige Gunst og Nåde undt og tilladt og nu med dette vort åbne Brev under og tillader, at vore Undersåtter, som bor udi de 4 Sogne, som for^{ne} Iver Krabbe har tillagt at søge deres Ret til Slavs Herredsting, må herefter, til så længe vi anderledes derom tilsigende vorder, holde for^{ne} Slavs Herredsting for deres Herredsting og der at holde Sandemænds Ransnævning og anden Ret, som der holdes til andet Herredsting udi vort Land Nørrejyland«. Esrom, Torsdag næst efter vor Fruedag¹⁾). Det ny Herred hørte under Koldinghus Len, indtil det 20 Maj 1584 henlagdes til Bygholm, men 31 Avg. 1593 kom det atter under Koldinghus og 1792 under Ribe Amt. Tingstedet må være sat ved Gården Slav, hvorefter Herredet har fået Navn.

De Bønder, der tilhørte Kronen, førte en lålelig Tilværelse, idet de ikke var besværede af Ægt og Hoveri, når de ikke bode nær ved et kgl. Slot²⁾); derimod gik Standen meget tilbage under Fredrik II, der sluttede mange Mageskifter med Adelen, der således fik Gods samlet omkring sine Gårde, til hvis Drift nu Bondens bedste Arbejdskraft udfordredes. Hvor meget Kronen ejede her i Herredet, ses af et betydeligt Mageskifte den gjorde med Ribe Domkapitel 27 Marts 1579, hvorved Kapitlet fik foruden Gods udenfor Herredet: 2 Gårde i Morsbøl, 4 Gårde i Nollund, 1 G. kaldet Vester Slav, 1 G. kaldet Øster Skjoldbjerg eller Knurborg, 1 Gård kaldet Vestervig, 3 Bol i Vorbasse By, 1 Gård kaldet Falkflod eller Klink, 1 Bol i Bolding³⁾). Disse Gårde gav næsten alle en Afgift kaldet Dyrskothold, der gaves til Underholdning for Kongens Jægere, hvilket viser, at Jagten her ikke var anset for ringe. 1610 ejede Kronen her 3 Gårde og 3 Gadehuse i Vorbasse, 1 G. i Fitting, Skjødebjerg Gård, 1 G. i Almstok, 1 G. i Grenekrog, Elkjær Gård, 1 G. i Plovslund, 1 G. i Grinsted, 1 G. i Modvig, 1 G. i Lofte, 1 G. og 1 Bol i Nollund, 1 G. i Hejnsvig.

Ved det Indfald, som den tyske Kejsers Tropper gjorde

¹⁾ Reg. o. a. Lande V. 398.

²⁾ 1591 fik Lensmanden Erik Lange på Bygholm en Irettesættelse af Kongen, fordi han havde ladet flere af Kronens Bønder i Slavs Herred gøre Ægt og Arbejde til en Gård, hans Moder Anna Gjordsdatter havde opbygget.

³⁾ J. Reg. H. 451.

her i Landet 1627, led også denne Egn meget, hvilket ses af, at da der 1 Okt. 1629 blev påbudet en Pengeskat, ifølge hvilken 10 Selvejere skulde lægges sammen i Lægder og give 20 Rdl. og 10 Fæstebønder ligeledes udrede 10 Rdl., således at den rige hjalp den fattige, hvorfra alene Adelens egne Ugedagstjenere undtoges, der gjorde Arbejde til dens Gårde, var en stor Mængde ikke istand til at betale Skatten. Her var da ialt 84 Fæstebønder, der ikke var Ugedagstjenere. Om Byen Vestervig, der da tilhørte Niels Krag til Trudsholm, hedder det i et Tingsvidne fra samme År: »den By Vestervig ligger nær ved den store Lande-Alfarvej, og Landets Fjender og Krigsfolk har taget fra dem deres God og Gods, Korn og Kreaturer, så de Mænd og Folk er deraf nu forarmede og ikke de kan nu formå at udgive deres Landgilde eller Pengeskat, som de har kunnet tilforn¹⁾.« 3 Mænd i Herredet var faldne i Hænderne på Oberstløjtnanten i Vejle, der havde sat dem i Rådhusårnet, hvor de forat frelse Livet måtte love en Afgift af 4 Rdl. og en god Okse af hver Gård i Herredet, hvilket de dog for en Del selv synes at have måttet udrede²⁾.

Ved det svenske Indfald 1644—45 blev Herredet ligeså forarmet, næste År kunde 25 af Bønderne ikke betale Skatterne, hvorfor der 1647 optoges Tingsvidner om deres Armod. Således hed det om en Mand i Grenekrog, »at han var så fattig og forarmet en Mand næst forgangne År formedelst de svenskes fjendlige Indfald, som ham slet og aldeles ruinerede og forødt, for han bode på en landfar Vej, så at Fjenderne tog hans Fæ og Bæster bort og ødt hans Korn«. Om 2 andre i Grenekrog, 3 i Hinum og en i Elkjær lød det, »at de bode på en Adelvej for Fjender og blev røvede og fratagne deres God og Gods«, og om en Enke i Loft »at hun er så fattig forarmet Enke både formedelst den fjendlige Rømmen og hendes Mands dødelige Afgang og Sygdom på hendes Fæmon og Kvæg, Heste og Hopper, som er bortdøde i forrige År, iligemåde hendes egen Sygdom³⁾«.

Den værste Ødelæggelse, Jylland og dermed dette Herred

¹⁾ Lensregnskabet.

²⁾ Vorsaae i Hist. Tidskr. II. 155.

³⁾ Lensregnskabet

nogensinde har undergået, var dog vist den i Krigen 1657—60. I en Indberetning, som Grinsted Sogns Beboere if. kgl. Befaling indgav 11 Okt. 1660 om deres Lidelser i Krigen, findes følgende, efterat der er omtalt, at der ikke kan gives nogen nøjagtig Underretning, »eftersom en stor Part af Folket udi denne store grasserende Sygdom er bortdød«:

Dog så meget kan vi vide og opskrive: Først blev vi af Svenskens Krigsfolk overfaldne, måtte da udi nogle Uger rømme af vore Huse for deres Overvold og Parti og Plyndring, så fik vi Indkvartering under Grev Jakob Oberst Hestvig og Kaptejn Hamlto(?), fik af deres Soldater til Sognet 10 Karle og havde med sig 13 Heste, som vi holdt med Kost og Foder og var vi samme Officerer og deres Folk undergivne til Kwartér 10 ganske Måneder, måtte vi give dem udi samme 10 Måneder både til Skat og »Soluari« (o: Salvegarde) Penge af Grinsted Sogn, som kan eragtes Penninge 1014 Rdl., Korn 37 Td., 4 Nød, 40 Læs Proviant, som blev ført til Svenskens Lejr, som stod ved Bredstrup; derforuden plyndrede og tog af vort Sogn 44 Heste og Hopper, 61 Nød, 257 Stk. Får og Geder foruden andet Penning, Sølv, Klæder, Korn, Fetalje, Kobber, Tin, Messing, Høns, Gæs, Svin og meget andet, som vi ikke egenlig kan vide at opskrive, derforuden skød de 2 Danemænd ihjel udi Grinsted Sogn.

Der vi så havde været Fjenderne, som var Svensken, undergivne over 1 År og 10 Uger og de måtte vige og blev jagne af Jylland, kom til os Polakker, Brandenborgere og de kejserlige, som var os meget hårde og ubarmhjertige Gæster. Kom vi da først under en Ritmester af de kejserlige af det »vemesk« Regiment en Månedstid, måtte give ham af Sognet 100 Rdl., 60 Td. Korn, 2 Td. Øl og 2 Heste og havde vi 10 af hans Ryttere til »Soluari« i samme Måned med 15 Heste, holdt dem med Kost og Hestefoder, hvilket »Soluari«, vi begærede af samme Ritmester for den store Parti og Plyndring, os hver Dag pågik.

Så blev vort Sogn »axenieret« en polsk Oberst, som lä til Kwartér ved Horsens (»Horns«), som havde vort Sogn til Kwartér udi 6 Måneder og havde vi 15 Polakker af hans Ryttere med 24 Heste udi samme 6 Måneder, måtte holde dem med Kost og føde deres Heste med Korn, som var os hårde Gæster, der-

foruden gav vi ham Penge af vort Sogn 240 Rdl., 164 Td. Korn; der de så drog bort, tog disse fra os med Gevalt 60 Nød, 20 Heste og 4 Vogne, dertil pinede, bandt og slog os fattige Folk udi vort Sogn, for vi skulde vise dem det, som vi ikke havde og som er ynkeligt at opskrive.

Derforuden, der den kejslerlige og brandenborgske Armé drog fra Ribe og nær i Jylland, gik en stor Part af dem igennem vort Sogn og havde der Natteteje, Regiment efter andet, som varede 1½ ganske Uge og da udbar og ødte alt vort Hø og Korn, torsket og utorsket, som vi havde i vore Huse, nedbrød en stor Part af vore Huse og det forbrændte med hvis Boslod, der var inde, udjagede os af vore Huse og Gårde udi stor Elendighed.

Over alt dette, der den brandenborgske og kejslerlige Armé opbrækkede i Nørre Jylland og drog for Fredriksodde, Kolding og Haderslev at stå, så vel som en Månedstid tilforn og efter, da havde deres Folk i Parti, dog mest af de Brandenborgere, os så hårdelig plyndret og med Gevalt frataget af Grinsted Sogn: Først af en By ved Navn Eg 12 Heste, 70 Nød, 150 Stk. Småkvæg, nok af Urup og de Småhuse 5 Heste og 73 Nød, 220 Småkvæg, nok af Hinnum 80 Nød, 8 Heste, 600 Småkvæg, af Morsbøl 70 Nød, 14 Heste, 300 Småkvæg, af Jerrig 40 Nød, 4 Heste, 80 Småkvæg, nok af Loft 8 Nød, 6 Heste, 20 Småkvæg, nok af Dal 40 Nød, 12 Heste, Småkvæg 200, nok af Grinsted By 30 Nød, 9 Heste, 90 Småkvæg, nok af Horsbøl 23 Nød, 5 Heste, nok af Sønderby 27 Nød, 10 Heste, 60 Småkvæg, nok af Nollund 80 Nød, 10 Heste, 200 Småkvæg, hvilket forskrevne store og elendige Plyndreri eragtes at være en Summa på Heste og Hopper 95, på Fæ 541 Øksne, Køer og Ungfæ, på Småkvæg, som var Får, Geder, Lam og Svin, 1941 Stykker, hvorover vi fattige Folk da måtte nødes til at rømme af Sognet med Hustru og Børn til Lundenæs Leu og der at blive udi 16 ganske Uger udi stor Elendighed gerådet. Der Marsken opbrækkede for Fredriksodde og drog længer bort, kom vi fattige Folk hjem til vore Huse igen. Kom vi så derefter igen under Polakker en 2 Månedstid, havde 2 Polakker til Kvartér med 2 Heste, holdt dem med Kost og Hestefoder; fik de ikke mange Penge, ti vi havde da intet at give dem.

Derefter på det sidste kom vi under kgl. Majestæts egen Kommissærs Folk, under en Kommandant ved Navn Henrik Herloff, som var af Hr. Oberst Krag hans Regiment, havde af hans Folk en Soldat udi 5 Måneder, gav ham hver Måned 12 Rdl., både til hans Herre og »Soluari« Penge, som var 60 Rdl. og holdt ham hans forsvarlige Kost. Af slig stor og langvarig Skatteudgift og Plyndreri Grinsted Sogn er så ganske forarmet, at en stor Part deraf stander øde og de, som sidder ved Høusene, har ganske lidet til bedste.

Summa Summarum in alles: Penge 1414 Rdl., Korn 261 Td., Fæ 666 Stkr., Heste og Hopper 159, Får, Geder, Lam og Svin 2201, foruden den store Indkvartering, Proviant's Udgivelse, som forskrevet står, siden Penge, Sølv, Klæder, Kobber, Tin, Messing, Svin, Gæs, Høns, Fetalje, Korn og meget andet, som blev plyndret, som ikke er opskrevet.

Om sin egen Skæbne har Præsten Kornelius Jørgensen optegnet:

Hvad sig min fattige Præstemands Tilstand i denne be-
drøvelige Krigs- og Fejdetid anbelanger at angive, så kan jeg
den Skade og Overvold ikke så vidtløftig, som det sig har til-
draget, men så vidt antegne korteligen som efterfølger: Der
Svensken kom først til os, blev jeg forjaget fra Hus 14 Dages
Tid og da de imidlertid borttog hvis i mit Hus fandtes, Boskab
og Husgeråd, opgravede Kister og Skrin, så meget der var, og
blev mig 4 Heste og en Vogn med Kalk og Disk frataget.
Siden der vi kom til Hus igen, fik jeg en Løjtnant af Filip
Hestrigs Regiment ved Navn Hans Bechmand til Indkvartering
og en Korporal på en langsomlig Tid, og eftersom jeg da ikke
havde meget til bedste, gav jeg den eneste Okse, som jeg da
havde, til Skat, siden gav mig af Medynk mange af de svenske
Fæ og Heste, hvilke de allierede derefter borttog. Men der
de brandenborgske, kejserlige og Polakkerne kom, blev jeg
atter fra Hus jaget, indtil de fik Salvegarder hos den Ritmester
af det »wemerske« Regiment, som før er omtalt og desmid-
lertid kom et Parti hårde og umilde Plynderryttere, enten de
var kejserlige eller brandenborgske, véd jeg ikke, hvilke brød
Kirkedøren op, udplyndrede Kirken og tog der fra mig i Korn,
Klæder, Fetaljepenge og andet for 200 Dlr., foruden mit Hus
de ganske udplyndrede afdrog mig mine Klæder, Sko, Hatten

af Hovedet, måtte så »fente« og låne hos hver, hvormed jeg mig kunde opholde. Derefter fik vi Polakker til Indkvartering, til hvilke jeg måtte give nogle Måneder 5 Rdl. om Måneden. Men der de omsider fornam, at jeg ikke havde at give, lod de mig forblive med Skatten, ellers måtte jeg tilvejebringe, hvad jeg kunde.

Der de drog bort fra os, kom de kejserlige og brandenborgske og forjagede mig med Sognefolkene fra Hus, og tog de fra mig 8 Heste og Hopper, 19 Stkr. Fæ og 100 Stkr. små »Krætter« (∴ Kreaturer), 2 store fede Svin, 3 Vogne, hvilket jeg havde samlet, en Del ved Lån og Borgen hos andre fremmede Folk, en Del ved mine fattige Sognefolks Hjælp, og var jeg med dem nogle Uger fra Hus, så jeg desmidlertid blev så ganske udplyndret, at min ganske Formue var i al Sandhed ikke en Daler værd, der jeg kom hjem igen, uden hvis arme Klæder jeg havde paa Livet. Gården som før var ringe, ødelagde de, så jeg fattige Mand sidder nu i en ringe Hytte i Gården så forarmet, at jeg intet havde til Levnedsmiddel, uden hvis de fattige mine Sognefolk af deres ringe Forråd mig hjælper. Gud sig derover forbarme. Dette så i Sandhed at være, bekræfter jeg med egen Hånd underskreven. Grinsted den 11. Okt. 1660. Cornelius Jørgensen Choren.

Fra Grene Sogn hedder det:

En rigtig Aftegnelse over Grene Sogn, hvad de har udgivet til Skat og hvad der er røvet fra dem og plyndret fra dem af Svenskens Folk, kejserlige, Brandenborgere, Polakker og hvad de en hver særdeles har givet til Skat og det rigtig opskrevet af 4 Danemænd, som har været der udi Sognet desmidlertid: da det første de svenske Folk kom her ned fra Fredriksodde, da fraplyndrede de os 43 Heste og Hopper fra, siden Klæder og andet Gods, hvad som i Husene fandtes, så ikke et Menneske kunde blive ved Husene i 14 Dage, siden lagde de Salvegarder hos os, og vi havde Skat til dem udi 9 Måneder og gav hver Måned 50 Rdl., er tilsammen 450 Rdl., og udi desmidlertid vi gav samme Skatter, lå der der udi Sognet 3 Salvegarder og bekostede de os både til Salvegardepenge, Kost og Klæder og til deres Heste i hver Uge 6 Rdl., bedrager sig udi en Summa 216 Rdl. Nok den Tid Fjenden blev opslagen, da gav vi Skat på ny til Svensken i 2 Måneder,

gav hver Mand til Skat 10 Rdl. og 4 Tdr. Korn, og desforuden Flesk og Kød, Smør og Ost for 4 Rdl.; nok siden om Jul, der de kejserlige og Brandenborgere og Polakkerne kom hened, de først ganske ødte og fordærvede og borttog alt vort Korn og Klæder og livad, som i Husene var, spolerede og forbrændte og da borttog her af Sognet en 30 Nød, Stude og Kør, nok Heste og Hopper 44; derefter kom Polakkerne, de borttog her af Sognet 41 Nød, Stude og Kør og ødte og fordærvede alle de Bier, som fandtes nogensteds der udi Sognet, siden lagde de dem udi Kvartér hos os og vi gav Skat til dem i 8 Måneder og gav dem hver Måned 20 Rdl. til Skat og bekostede de os her foruden for Indkvartering; hver Måned bekostede de os til dem og deres Heste 16 Rdl., bedrager sig udi en Summarium 288 Rdl.; så om Pinsedagstide, der de drog fra os, da alle 3 Arméer stod her udi Lenet, da måtte hver Mand rømme fra sit Hus og Hjem, da borttog de kejserlige og Brandenborgere her af Sognet en 1400 Stkr. Får og Geder, henved en halvandet hundrede Nød, Stude og Kør, så der blev da ikke et levende Hoved beholden og hvor som de kunde finde nogle Folk enten udi Moser og Moradser, da slog de og pinte dem at vise dem alt det de havde. Nok siden samme År om S. Martini kom Polakkerne igen, da de fattige få levende Folk var komne hjem til Husene og fået lidt Korn indhøstet og lagde sig udi Kvartér i 2 Måneder og gav dem i de 2 Måneder 96 Tdr. Korn og bekostede det os til dem, der lå hos os, på 24 Rdl., så vi fattige Folk den fleste Part fik slet intet Rug såt og somme fik lidet nok; kom her et Parti Ryttere nu i Sommer af Ritmester Grams til Lykstad under Øverste Gyldenløve hans Ryttere, den Tid de stod mellem Vejle og Kolding, og da med Gevalt fraplyndrede Jørgen Pedersen i Billund 10 Nød, Øksne og Kør og ynkelig slog og tribulerede ham og hans Hustru, Børn og Folk, så ingen af Landets Fjender var slemmere, hvoraf forskrevet er; han fik 2 Øksne igen i Kolding af Ritmester Grams Frue, som hun vilde have rejst syder på med fra Kolding, som er med Husfogdens Seddel at bevise, nok udi Vejle ved Borgemester Hans Svanes Hjælp bekom han en Okse igen af forskrevne Fæ. — 26. Okt. 1660¹⁾.

¹⁾ Dokumenter i Geh. Ark.

Af en Beretning fra 1767, der forhen er trykt, hidsættes følgende¹⁾: $\frac{1}{2}$ Mil vesten for Hejnsvig By er nogle Sandbanker, nedenfor hvilke en Bæk løber forbi og som overalt er omgivet af Moser og Engbund, gennem hvilken kun de der var meget godt kendte, kunde finde Vej. Derhen flygtede Mændene fra Andsager ligesom også Beboerne fra Hejnsvig Sogn og fra Grinsted sønden for Åen med Koner, Børn, Kreaturer og rør- ligt Gods. De gravede sig ind i Bankerne, hvor hver Familie havde sit Hul med en fælles Indgang med en Pibe eller et Trækhul for Røgen og en fælles Skorsten opført af rå Sten. (I Indgangen til Hulen var 2 Stolper med Kløfter ovenpå, på disse et Stykke Træ som en Skorstenshammer, på en af de kløftede Opstandere var hængt en Dør, o. s. v., således beskriver Præsten Klavs Hågen Stedet, der kom til Kaldet 1728 og af hvis Beretning Fortællingen er tagen.) Bønderne var væbnede og skiftedes til at holde nøje Udkig. Men en vis Peder Spillemand fra Hejnsvig forrådte dette afsides Skjul til en lille Trop af 8 svenske Ryttere og tjente dem som Vejviser gennem Moserne; de kom også bag på Forposten, som netop fik Tid til at affyre en Bøsse som Signal. Bønderne styrtede ud af Hulerne og fældede i første Salve de 7 af Fjenderne. Også den 8de, som flygtede, blev indhentet og dræbt, som også den forræderske Spillemand, hvem Bønderne nedgrov i en Sandbanke ved Søgård. — At Bønderne i denne Krig nedgrov sit Sølvøj i Jorden, har man et Bevis på i det Fund, der 1867 gjordes ved Gravning af et nyt Åløb i Plovslund, af en lille Sølvskål med bladformet Håndtag, hvorpå står Eske Pedersen M. N. G., 2 Sølvspiseskeer med samme Navne og Årstal 1651, nogle Sølvknapper, Dupper og Maller samt 108 Mynter fra Kristjan IV.'s og Fredrik III.'s Tid. Det er rimeligt, at Ejeren heraf er bortdød under den store Smitsot under Krigen, hvorved Skjulestedet er gået tabt.

I en Jordebog over Kronens Gods 1660—61 i Koldinghus Amt findes følgende om Kronens Gods i Vorbasse: 1 G., Husene ruinerede, ingen Sæd; 1 Hus øde, ubesat; Fitting 1 G. Husene ruinerede, ingen Sæd; Almstok 1 G. Husene nogenledes ved Magt; Løvlund 1 G. nogenledes ved Magt, ingen Sæd;

¹⁾ Efter Adlers Program fra Ribe 1838 S. 31.

Grenekrog 1 G., Halvparten afbrændt, Halvparten ved Magt; Plovslund 1 G., Husene nogenledes ved Magt, men ikkun Rug-sæd; Grinsted 1 G. som Præsten har og istedetfor skal give Landgilde af Anneksgården, dog nu øde. De 3 første Gårde var endnu øde og ubesatte 1668, de 5 næste blev i Løbet af Året igen bortfæstede¹⁾.

På Grund af de store Skatter, som de følgende År blev pålagte, tildømtes 1678 Kongen for Restanser 23 Gårde i Herredet. I nogle Indberetninger fra Præsterne 1690 i Ribe Stiftsarkiv om deres Indtægter findes, at i Grinsted Sogn var der 129 Tdr. Hartkorn Helgårde, 16 Bolshuse og en lille Mølle. I Hejnsvig Sogn var tidligere 13 Gårde, men nu få ved Magt, 7 Bolshuse, hvoraf kun 1 ved Magt. I Vorbasse var Ofret til Juledag 10, Påske 9, Pinse 9 Sletdaler og uvist Offer 3 Sletdaler. Tidligere var der 28½ Gårde, 4 Bolshuse og 18 Gadehuse i Sognet, men nu kun 12½ G. ved Magt, der kunde give Tiende, 6 forarmede og færdige til at tigge og 9 ganske øde siden Krigstiden i 30 År, af Bolshusene var 1 ved Magt, 1 forarmet, 2 blevne ganske øde i den daværende Præsts Tid; af Husene var 3 ved Magt, 15 blevne ganske øde i Præstens Tid, Tienden, der før var 20 Ørtug, var nu kun mellem 12 og 16 Tdr. I Grene Sogn var kun 4½ Gård ved Magt, 7½ forarmede, den meste Del havde denne Vinter gået at tigge, Tienden, der før var 10 Ørtug, var da kun 5—6 Tdr. 22. Juli 1690 havde Lynild slået ned 3 Mile derfra og opbrændt Heden og Tørvejorden indtil 2 Mile østen derfor, så Præsten havde ingen Tørvejord at græsse på uden lidt forgravet Klynemosejord.

Ifølge Matriklen 1662 var i Grinsted Sogn 1 Hovedgård, 28 Gårde, 13 Bol, 1 Hus, 1 Mølle, deraf var 9 hele, 3 halve Gårde, 1 helt og 2 halve Bol øde, i Grene Sogn 19 Gårde, 2 Bol, deraf 5 hele, 4 halve, ¾ Gårde, 2 Bol øde, i Vorbasse Sogn 1 Hovedgård, 47½ G., 11 Huse, hvoraf 18 hele, 6 halve G., 10 Huse var øde²⁾, og i Hejnsvig Sogn 14 G., 4 Bol, 1 Hus, 1 Mølle, hvoraf 6 hele, ¾ Gårde, 1½ Bol, 1 Hus øde.

Ved Reskript 13. Marts 1688 blev Slavs, Andst og Jerlev

¹⁾ Amtsregnskabet.

²⁾ Ifølge Tingbogen var der 1663 17 hele, 3 halve Gårde og 1 Bol aldeles øde, uden Beboelse og uden Sæd og Avl. Vorsaae i hist. Tdskr. II, 251.

Herreder samlede til 1 Jurisdiktion, og Tinghuset blev bestemt at skulle opføres mellem Thorsted og Verst Kirke og Jerlev Herredsfoged Bertel Jensen Krog blev det for det hele. Tingdagen bestemtes til Fredag. 14. Avg. 1715 blev Thomas Ebbesen Herredsfoged, han købte Embedet af Kongen for 200 Rdl.

Siden den sidste Svenskekrig havde en stor Del af Jylland været forarmet og mange før bebyggede Steder var ikke efter den Tid komne i Stand igen. Det var derfor ej underligt, at Opmærksomheden blev henvendt på at fremkalde Hedens Opdyrkning, skønt den Måde hvorpå det skede var så bagvendt som muligt. 1757 dannedes et Aktieselskab i dette Øjemed i København, men dets Forslag viste sig ugørlige for de af Regeringen tilsatte Kommissærer. En af disse, Etatsråd Hans de Hofman til Skjerrildgård udarbejdede en anden Plan og denne fandtes udførlig, hvorpå han blev Medlem af en ny Kommissjon 1759, idet Legationssekretær Morits i Frankfurt på Regeringens Vegne især fra de rige Egne i Pfalz havde ladet en 300 tyske Familier, der var blevne ødelagte under Krigene i Tyskland, rejse herind; de lokkedes ved gode Løfter om Skattefrihed i 20 År og andre Fordele. Da de kom til Frederits 1759, var intet gjort for dem, de måtte indkvarteres hos Borgerne, senere i en Kaserne og nu først måtte Regeringen tage en Bestemmelse om, hvor den skulde vise dem hen; først tænkte man på at købe Herregården Skåphuset med dets Gods i Ringkøbing Amt, men senere kom man til den Bestemmelse at bygge til dem i de usleste Hedeegne, i Alheden og på Randbølhede, skønt der var god Hedejord nok andre Steder. Da der skulde bygges i adspredte Gårde, gjorde de sig opsætsige, de vilde bo i store Byer, som de var vante til hjemme, hvilket Kommissjonen måtte bøje sig for. Disse stakkels Mennesker kom da i Somren 1760 ud på deres usle sandede Heder. I Vorbasse Sogn fik de den forrige By Knurborg, der da var aldeles øde, den kaldtes nu Fredriksnåde, den også øde By Skjoldbjerg, der fik Navn af Nedre Moltkenberg, samt Kolonien Fredrikshåb i Randbøl Sogn.

Til Fredriksnåde kom alle Katholiker, til Fredrikshåb Reformerte og til Moltkenberg Lutheranere. I de første År havde man godt Håb; som et Bevis paa Koloniernes Tilstand med-

deles her en Indberetning fra Forvalter From af 31. Dec. 1762. Koloniernes Blomstringstid:

»Fredriksnåde. Beboerne i denne By, som alle er katholske, har i Sommer vist sig meget stræbsomme med at pløje og opbrække af de dem tildelte Agre, så og ryddet og bortført den derpå stående Lyng, og ført samme i deres Gårde til Forrådnelse og Gødskning. Høsten er ej udfalden så fordelagtig, som man havde ventet sig, i Henseende den overmåde stærke Tørke, som var i Foråret. Enhver Kolonist har ikkun indavlet 12 Skp. til 2 Tdr. Rug og 8 til 12 Skp. Boghvede, der for disse Beboere gør ungefær 35 Tdr. Rug og 25 Td. Boghvede. Derimod har enhver Familie i dette År såt 2 Tdr. Rug, ja nogle 20 Skp., dels i Gødeland og dels i Boghvedeland, som alt tegner sig til god Fremvækst. Deres Haver lykkedes meget bedre end nogen kunde tænke, omendskønt Regnen udeblev så længe; de har alle fået overflødige Havevækster af alle Slags og den hvide Kål er i Særdeleshed meget skøn fremfor andet; der har imellem været det Hvidkålshoved, som vejede 9 til 10 \mathcal{R} , foruden prægtige Grønkål, Gulerødder, Roer, Rædiker og andre Vækster, som ej i nogen Købstad kunde være bedre og neppe så godt, item »Pateter«, da en Beboer har indavlet efter 6 Skp. Sæd over 20 Td. Tobakken er godt tagen til Fremvækst på de Steder, hvor samme kunde have lidt Skjul, men hvor den stod lige for Vestenvind, blev den ej til noget. Bygningerne, Vånings- og Ladehusene er nu ganske færdige, de sidste klinede af Riberhus Amts Bønder i dette Efterår; Kvægsygen har ej endnu ladet sig ytre i denne By og Extra-skatten svares månedlig med 4 Rdl. Fredrikshåb. Disse Beboere, som er reformerte, bør virkelig at have Berømmelsen fremfor alle de andre Kolonister for deres Stræbsomhed, ti de er aldrig ledige for Arbejde; om Somren, så tidlig Dagen fremkommer, er enhver i fuldt Arbejde på Heden og den ene agter at ville for den anden med deres Agerdyrkning, som alt tegner sig godt, foruden at de og lever mere endrægtelig sammen end de andre. Rug har de ikke indavlet i dette År og ganske lidet Boghvede, nemlig til hele Byen 8 Td. 1 Skp. 2 Fd., men har opbrækket en anselig Del Agerjord, der ligger til Forrådnelse. Enhver Familie har opbrudt 3 lange Agre à 560 Alen lang og 25 Alen bred og 7 korte Agre, samt såt, nogle 2 Td.,

1½ Td. og 1 Td. Rug, ligesom Jorden dertil har været bekvem. Haverne i denne By har været meget bedre end ved de andre Kolonier, alle Ting er blevne fuldkomnere, der også tildels kan tilskrives Beboernes Koners Vinskibelighed, siden de har båret nogle 100 ja 1000 Tønder Vand i Haverne i den stærke Tørke. Af alle Sorter Havevækster, nemlig Bønner, Ærter, Salat, Gulerødder, Roer, Rædiker, Grøn- og Hvid-Kål, item »Catofer« har de haft i stor Mængde, så tilstrækkeligt, at de fodrer deres Stude og Køer dermed daglig imellem Hø og Halm. Tobakken har tegnet sig så profitabel, at Kolonisterne siger aldrig at have set den bedre, når den stærke Vind ej fordærvede den. Kvægsvagheden vides ej endnu noget af. Alle Vånings- og Ladehusene er færdige uden alene Midtgavlene, som ikke er påslagne af Mangel på Håndværksfolk. Extraskatten svares månedlig med 7 Rdl. 3 Mk. Moltkenberg. Forestående Kolonister, som alle er Lutherske, har i dette År opbrækket ialt 4 små og 3 store Agre, bortført de derpå værende mangfoldige store Kampesten, som på denne Bys Ejendom er meget flere end ved de andre Kolonier. Enhver Familie har sået 12 Skp., og nogle 2 Td. Rug i Gøde og Boghvedeland, som tegner sig til god Fremvækst. Rug har de ikke indavlet, men hver Familie 1 Td. Boghvede, som gør for denne By 26 Td. Haverne var i dette År temmelig gode. Beboerne har indavlet en anseelig Del Havevækster af alle Slags, som ved de andre Kolonier er anførte. Iblandt andet extraordinært Würtzingen- og Blomkål og Andifkensalat, hvoraf mange kgl. Betjente såvel her på Heden som andre Steder har set og spist af forbemeldte Vækster, ja nogle i Holsten boende kurieuse Mænd har ladet Würtzinger Kål og Andifkensalat hente her på Heden forat spise den, siden de forestillede sig aldrig, at deslige Vækster kunde gro i Hedejord; mens de har måttet tilstå, at på andre Steder i Tyskland, hvor de samme har bekommet, ikke nær har været så god og delikat som denne, hvilket satte dem i største Forundring og bad indstændig, at dem nogle Frøekorn måtte forundes, som er sket. Alle Våningshusene er færdige undtagen til 2 Familier, hvortil har manglet Håndværksfolk og Materialier, det sidste i Henseende til den stærke Durchmarsch, som er gået igennem Landet i dette År, hvilken har forårsaget Ophold med Materialiers Befordring, men Snedkerne står hver

Dag og arbejder på Lofter og Døre, til de bliver færdige. Ladehusene er færdige som ved Frédrikshåb. Den almindelig grasserende Kvægsvaghed kom først, desværre, til denne By, hvor der er bortdød 18 Kør, 16 Stude og 2 Ungnød, men blev i Behold, som gik Sygdommen igennem, 10 Kør og 36 Stude. Der var de Kolonister, som holdt Liv i deres Stude i 8 Dage med varm Ungvin og Rugbrød foruden mange andre Medikamenter, som blev brugte, men hvilket der var det bedste, vides ikke uden Malurtvand. Extraskatten svares månedlig med 6 Rdl. •

I Fredriksnåde var da 20 Mænd, 20 Koner og 28 Børn, i Fredrikshåb 40 Mænd, 38 Koner, 81 Børn, i Moltkenberg 25 Mænd, 27 Koner, 57 Børn, 3 Karle, 2 Piger. I hver By oprettedes Skoler og for Gudstjenesten sørgedes, idet de katholske og reformerte hørte under Præster i Frederits og de lutherske under Præsten i Vorbasse, der lønnedes med 100 Rdl. Da Fredrik Lorentzen 1777 beskikkedes til Præst her, blev der tillige pålagt ham at betjene de tyske Kolonister i deres Modersmål; det Kirkeanlæg, der var påtænkt ved Moltkenberg og hvortil Pladsen var udset, og Kirkegård, hvor nogle ligger begravne, indrettet, blev dog ikke til noget. Det var imidlertid vanskeligt at bestyre denne konstige Indretning, og Folkene, der havde håbet på bedre Kår end det sure Arbejde med ringe Udbytte, der her blev dem til Del, blev snart kede af Opholdet her, og da der gjordes dem gode Løfter fra Rusland, drog de fleste bort i Efteråret 1765 og danske Bønder kom i deres Sted, der fik 20 Års Skattefrihed. Det Gavn, de gjorde for de store Summer der udøstes til dem, var, at de lærte Folk Have dyrkning og indførte Kartoffelavl. Deres Steder var først alle lige store, men nu inddeltes Kolonierne i hele og halve Gårde, samt Huse med 1 til 2, Skp. Land, ligesom i de gode Egne, men uden at det kan ses til hvad Nytte.

I Fredrikshåb var 4. Jan. 1766 6 Tyskere, i Fredriksnåde 5 og i gamle Moltkenberg 1 tilbage. I dette År opstod Ny Moltkenberg af 2 Gårde, der flyttede ud fra Moltkenberg, der ikke kunde underholde flere Beboere¹⁾. På Frosts Tid (if. hans Beskrivelse af Vorbasse 1819 S. 46) var Beboernes Forfatning

¹⁾ Disse Efterretninger er tagne af Dokumenter i Rentekamrets Arkiv. Flere Oplysninger i Dansk Atlas V, 874 flg.

endnu tålelig god, da de var fritagne for adskillige Byrder og for Tiende, uagtet han beretter, at deres Agerjord i det hele er mådelig, Englodden og Græsningen ringe. Efterat de nu for endel År siden er blevne Selvejere, er det gået betydelig tilbage, da de ikke formår at betale Skatterne og man kan idetmindste et enkelt Sted se Huse, der falder ned uden at blive opførte igen.

Præsten From i Vorbasse meddeler i sin Indberetning til Oldsagskommissjonen følgende om Kolonisterne: »De fleste som kom dertil, vare Tyskere, der, som Kirkebogen udviser, avlede en stor Mængde Børn, men som forresten vare Folk, det ej havde været værd at hente langvejs fra. Mange af dem endte deres Dage i Slaveriet og Resten kom tilbage, hvor den var kommen fra. Kolonierne bebos nu for det meste af indfødte, som ere vel tilfredse med deres Skæbne og aldeles ingen Lyst viste til forandrede Kår, da deres Fæstesteder i Somren 1822 bleve dem tilbudte som Ejendom. Den eneste Familie af de indkaldte Kolonister, som endnu er tilbage, er den Øehlen-schlägerske fra Pfalz. En aldrende Kone af denne har fortalt, at hun fra sin Barndom kan huske, at der straks efter at Kolonierne vare anlagte, kom en Del høje Herrer fra Hovedstaden forat tage dem i Øjesyn. Kolonisterne anrettede så godt et Måltid, som Omstændighederne tillode og Bordet var ganske vel besat. Men Gæsterne begyndte ej at spise og da en af Kolonisterne spurte, om der manglede noget ved Bordet, sagde man, at de ganske havde glemt Brødet. Ja, Brød, svarede hin, det er netop det, som vi savne her. Og der blev sørget for dem.»

Slavs Herred har nydt den Hæder at være Stedet, hvor en af de få Småsejre i den sidste ulykkelige Krig overgik vor Hær. 29. Feb. 1864 holdt 3dje Dragonregiments 5. Eskadron under Ritmester Moe Hestemønstring i Vorbasse og blev overrumplet af et westfalsk Husarregiment, der havde angrebet de få Mand, der var ved Skjødebjerggård, men den tapre Løjtnant Sauerbrey ilede hurtig til Stedet, samlede sine Folk og jog den fjendlige Overmagt på Flugt ved Skjødebjerggårds Plantage efterat have taget 34 Mand tilfange. Af vore Folk blev 7 sårede og 4 fangne ved Overrumpling¹⁾.

¹⁾ Om Kampen findes en udførlig Beretning i Tidsskrift for Krigsvæsen, Ny Række I, 30—46.

Herredet er det dårligst befolkede i hele Landet, idet det kun har 3 Mennesker på hver 100 Td. Land.

Sognene er: Grinsted, Grene, Vorbasse og Hejnsvig.

Grinsted Sogn.

Grinsted Sogn har Navn efter Byen Grinsted, der i det 14. Årh. og senere skrives Grimstath, og betyder Manden Grims Sted. Sognet består af vidtløftige Hedestrækninger og det er egentlig kun Grinsted Å, der har frembragt nogen Frugtbarhed, ti langs ad denne findes ret gode og frugtbare Jorder, der gør et smukt Indtryk i Modsætning til Hedens sorte Farve.

Nordøst for Kirken ligger Højen Abildhøj, ved Løvlund findes et Par Høje.

I Indberetningen til O. Vorm 1638 siges, at i dette og Grene Sogn findes hverken Ler eller andre Sten, end de der hentes fra andre Steder.

1664 var Sognets Hartkorn 166 Td. 7 Skp. 1 Fd., nu 195 Td.

Byer og Gårde.

Grinsted, forhen Grimstath, Grims Sted, derfor urigtig skrevet Grindsted, bestod 1651 foruden Præstegården af 1 Gård og 1 Bol, der tilhørte Grev Kristjan Ranzau til Breitenburg, der også ejede andet Gods i Herredet og på Randbøl Hede indrettede 2 store Fårehold af meklenborgske og lüneborgske Får, der blev ødelagte i Krigen 1658—59¹⁾. 1453 solte Esge Jensen Frydman af Fowerskedæ, Væbner, til Tymme Nielsen til Stensballegård og Hovedsmand på Kolding, sit Arvegoods efter sine Forældre, nemlig Gods i Mørdorpp (Mørup), Amelundh, Grynsted og Grenæ, «med al min Rettighed, som jeg har i al Jellingsyssel i det fornævnte Gods og alt andet Gods, som mig er tilfaldet i Jellingsyssel med rette»²⁾. I forrige Årh. nævnes her et Hus Trasborg, der havde dette Navn, fordi det var bygget til Trods for Grene Sogns Beboere, der havde opført et Hus i Sogneskættet.

¹⁾ Frost, Beskrivelse af Vorbasse S. 43.

²⁾ Langebeks Excerpter.

Grinsteddal hed tidligere og kaldes endnu alene Dal og bestod 1651 af 4 halve Gårde, hvoraf 1 var øde, og 5 Bol.

Nollund var 1651 $3\frac{3}{4}$ Gårde, 1 Bol.

Nollund Kloster hed 1651 alene Kloster og var 2 Bol, der tilhørte Ribe Domkapitel. Navnet er mærkeligt, men der er ingen Grund til at antage, at her virkelig har været et Kloster, hvortil Sagnet ej heller kender det mindste; at det tilhørte Ribe Kapitel, kunde vel tyde på, at det i den katholske Tid har stået i et vist Forhold til Gejstligheden, men i det højeste kan det have været en Ladegård til et eller andet Kloster, rimeligst i Ribe.

Nørre Urup var 1651 4 halve Gårde, der da var slet (o: aldeles) øde; om Sønder Urup, der er opstået af Herregården Urup, senere.

Eg var 1651 alene 3 Gårde; 1586 bode på en af disse Jomfru Marine Norby, og senere Magdalene Norby, gift med Mogens Munk, der skriver sig »til Eger«, og 1597 i Gælds Betaling udlagde til Kristen Vind til Endrupholm, der var Modersøstersøn til en af dem, 3 Gårde i Eg, hvoraf de selv havde bebod den ene, 2 Bol i Vester Eg og $\frac{1}{2}$ G. i Åbølling i Andsager Sogn, af hvilke denne 1601 i Mageskifte afstod de 3 Gårde i Eg og Fjerdedelen af Eg Mølle til sin Broder Albert Vind¹⁾.

Morsbøl var 1651 3 Gårde, hvoraf 1 tilhørte Horsens Hospital.

Jerrig skrives 1630 Jerck, 1646 Errick, 1664 Jerick, var 2 Gårde 1651.

Loft. Fru Inger Torkildsdatter af Søndersthoved udlagde til Kronen 1578 1 Gård i Loffthe. 1651 var her 2 Gårde, hvoraf 1 ejedes af Marine Rasmusdatter i Varde, der havde fået den ved Indførsel.

Modvig skreves forhen også Madvig, Maaiwig, hvorfor Navnet synes at skulle afledes af Made, Eng, var 1651 1 Gård.

Dyvelsrække skrives 1651 Diuffuels Reche, 1664 Dybels Recke og er vel det Sted, der 1501 hed Douilmosse; Navnet kan være en Sammentrækning af Dybvedelsrække, altså en Række Steder langs ad en dyb Vejle eller Vadested. Her var 1651

¹⁾ Min Skadst Herred, S 115—16.

3 Bol, 1 Hus, 1664 siges her at være 5 Bol og 1 Hus, deraf var 1 Bol på Urups Mark og derfor ikke medtaget i Fortegnelsen 1651.

Utoft var 1651 1 Gård, der var Fæste under Jomfru Karine Galde til Nørlund; den skal forhen have ligget ved Æn og der er endnu Spor af Vadested fra nord gennem Banken, Vejen her hedder endnu Utoft Vej. Gårdens Mark har været meget større end nu, hvilket kan ses af de i synder liggende gamle Agre i Heden, der blev øde »da Polakkerne fordrev Svenskerne her af Landet« (1658). 1664 var den øde.

Hinum, i det 17. Årh. Hindum, var 1651 2 Gårde og 2 halve Bol.

Horsbøl, af Mandsnavnet Hors, var 1651 1 Gård.

Sønderby var 1651 2 Gårde og 1 Bol, der tilhørte Grev Kristjan Ranzau.

Lamborg var bygget på Urup Mark allerede 1661.

Vadbøl skal have Navn af et Vadested; der engang har været til Urup; i Bendiks Norbys Jordebog 1661 kaldes den dog Vandbøl og var bygget på Urups Mark.

Kjærboel var ligeledes et Bol på Urup Mark 1661, kaldes 1651 Kjærhus.

Tudsborg eller Kragenæs er vistnok det Hus, der 1651 hed Kragmose.

Plagborg var 1664 1 øde Bol.

Urup.

I den nordlige Del af Sognet midt i den sorte Hede, fjernt fra Naboer ligger Byen Urup, der ved en Å deles i Nørre- og Sønder-Urup; den sidste, der består af 2 Gårde, udgør det meste af den gamle Herregård Urup, der må adskilles fra Skrammernes Herresæde af samme Navn ved Horsens. Den nordligste af disse 2 Gårde er omgivet af en Mængde små Buske, sørgelige Rester af den gamle Urtegård, og det er de eneste Levninger af svunden Glans; Grave, Volde, gamle Bygninger, alt er borte og den lave forrevne Bondegård giver kun Plads for Tanken om Forgængelighed. Dokumenter, der kunde oplyse Gårdens Historie, har her haft samme Skjæbne som de

fleste Steder; da Meddeleren 1859 ankom hertil, fik han det Svar af de gamle Folk, der siden 1801 havde bot her, at der tidligere havde været mange, men det var ikke noget, de brød sig om, de havde i sin Tid givet dem til Børnene til Legetøj og så havde de undergået dettes sædvanlige Skæbne, ja det var med en vis Mistro, den fremmede blev betragtet, da de slet ikke kunde indse, at det kunde interessere nogen at få fat på gamle Efterretninger, langt mindre at rejse i den Hensigt. Hvad de vidste, var også kun lidet, men heldigvis er Kilderne til Gårdens Historie ikke så mangelfulde, som man kunde have ventet. Tidligere har Gården været omgivet af brede Grave og tilmed beskyttet af vidtstrakte Kær. Den havde et Kobberspir. 23. Juni 1480 var skicket på Tyrild Herredsting velbyrdige Henrik Volstrup af Wrup, der tog Tingsvidne, at hans Hustrus Broder Oluf Lavesen gjorde sin Lovhævd på Urup med rette Tilliggende tilligemed Egh, Egiswigh og Bagishwstedh og kendte Oluf Lavesen ingen anden Lod og Del deri uden sig, sin Søster og Thomas Jversens rette Arvinger¹⁾. Det fremgår heraf, at Urup har tilhørt en Thomas Jversen, hvis Arvinger Oluf Lavesen og hans Søster har været; om han har været af den i det 15. Årh. så bekendte Familie, der førte 3 Roser i Skjoldet og siden antog Navnet Lange og Munk, vides ikke, men Navnet kunde tyde derpå.

Henrik Volstrups Enke Alhed Lagesdatter af Urup levede endnu 1501, da hun til Niels Klemensen til Blæsbjerg for 100 Mk. pantsatte 1 Gd. i Douilmosse (Dyvelsrække?)²⁾.

Senere er Gården kommen i Familien Norbys Eje, hvilken Slægt længe havde haft hjemme i Tyrild Herred, idetmindste var 23. April 1463 Jesper og Anders Norby Tingsvidner på dets Herredsting³⁾. Som Ejere af Urup nævnes 1535 Peder Norby, der endnu levede 1546⁴⁾, senere Bendix Norby, Ditlev Norby 1570, 1583, Henrik Norby, uidentvilt alle 3 Peder Norbys Sønner; hans Datter var Anna Norby, der bode i Kærteminde fra 24. April 1587 til sin Død 24. Nov. 1606; hendes Gravmæle sattes i Byens Kirke af hendes Broderdatter Margrete Norby. 1586 nævnes Ditlev Norbys Arvinger som Ejere og

¹⁾ Diplomatariet.

²⁾ Ellen Gøyes Jordebog.

³⁾ Diplomatariet.

⁴⁾ D. Mag. 4 R. I. 246.

1587 Peder Norby og hans Søster Margrete (der var Abbedisse i Maribo Kloster 1596—1602¹⁾), hvilke altså har været Børn af Ditlev Norby.

Peder Norby havde 1593 en ubehagelig Sag med en af sine Bønder, der ham uvitterlig var draget af hans Gods, havde medtaget al sin Ejendom og taget Ophold på Klavs Strangesens Gods til Nørholm. Da Norby herfor vilde tiltale ham på Østerherreds Ting, overfaldt Bonden ham, stak, slog og forjog ham fra Tinget, hvorfra han med Nød og Neppe undkom med Livet. Herfor tiltalte Norby ham på Landstinget, hvorfor Klavs Strangesen 3 Dec. 1593 fik kgl. Brev at tage Borgen for ham²⁾. Ligesom Norby ved denne Lejlighed synes at have været meget lidt afholdt, således hændtes ham en anden Begivenhed, der tyder på, hvorledes Råhed og ubændig Heflighed ofte fandtes hos Datidens Adelsmænd. Et Par År senere var han og flere samlede i Kristoffer Bangs Hus i Odense, hvor han havde sin Tjener Pejter med sig; denne lå på en Bænk og klagede sig: »hjem, hjem, jeg fortryder at ligge her og sulte, jeg har tilforn tjent godt ærligt Folk, de havde ikke så ligget på Sulteri.« Det tilstedeværende Vidne gik så ud, men så lidt efter, at Norby skød Pejter ud af Kamret og at denne var blodig under den venstre Side af Hovedet, hvorpå han faldt omkuld. Den rasende Norby styrtede efter ham, trådte på hans Mund og sagde: »Du Taterkonge«; det rallede i Tjenerens Hals, Norby tog så en Bøsse, skød den af på ham og trådte på ham, til han var død. Kristjan IV. lod ikke sligt gå ustraffet hen; 25. April 1595 udstædtes Brev til Lensmanden Kaspar Markdanner på Koldinghus, »at efterdi os som en kristelig Øvrighed ej vilde sømme sådant ukristeligt Mord og Mandslet at tilstede her i vore Riger og Lande, bede vi dig med største Flid at ransage og forfare, om Peder Norby er til hans Behusning hjemkommen eller sig nogensteds derom kunde underholde, at du da straks lader ham fængsle og sætte i god Forvaring; hvis han ej er hjemkommen, du da lader ham eftertrage og efterkomme; hvis han findes på nogen af Adelens Gods, du lader ham tilsige på vore Vegne, at hvis de ej godvillig vil

¹⁾ Kall Rasmussen: Musse Herred. S. 203.

²⁾ J. Teg. IV, 427.

give ham dig, skulle de være fortænkte ham at holde tilstede, så han ej bortkommer, til videre Besked fra os, såfremt de ikke vil stande os derfor tilbørlig til Rette¹⁾.”

Det synes ikke, at man har behøvet at søge længe, ti 18. Juli 1595 afsagdes Dom over ham, ifølge hvilken han skulde miste sin Hals. Han undskyldte sig med, at Drabet var sket af Nødværge og at Tjeneren, der havde været i hans afdøde Broder Henriks Tjeneste, var fredløs i Holsten²⁾. Han var gift med Dorthe Rosenkrands, Dr. af Bendiks R. og Anna Karstensdatter, Søster til den berygtede Kristoffer Rosenkrands til Høgsbro, Koksbøl og Hundsbæk, »en Torn blandt Roser«, der 1599 blev Børnenes Værge³⁾. Hans Enke skriver sig endnu 1604 til Urup, hun skal siden være bleven gift med Kristen Munk til Ørnhoved.

Af hans Børn kendes Oluf, Bendiks og Maren, hvilken sidste 1632 kaldes sal. Peder Norbys til Urup. Oluf Norby ejede Skovgård i Fyn⁴⁾, og stævnedes 1632 på Herredagen af Kristoffer Gersdorf til at betale 1000 Rdl., han havde lånt af ham, eller lide Fængsel på det forordnede Sted, hvilken Sag afvistes, da Norby ikke havde forpligtet sig til Maning. Han nævnes død 1639, 21. Dec., da der beskikkedes Kommissærer til at forlige Fru Maren Norby og Bendiks Norby i Anledning af Arven efter ham⁵⁾; 25. Juni 1640 udstædtes Brev, at da man skulde stævne Bendiks Norby til Urup og Kristen Thorsen på Donslund (mon han har været Maren Norbys Mand og hun altså har skrevet

¹⁾ J. Teg. IV, 510.

²⁾ Klev. Saml.

³⁾ J. Teg. V, 105.

⁴⁾ Ang. Familiens ældre Forbindelse med Skovgård i Fyn, som han således må have fået som Arv, haves et Forlig af 1. Juni 1606, at da der har begivet sig Trætte mellem Johan Norby til Thegemesgård og Fru Margrete Rantzau til Endrupholm med hendes Børns rette Værge Albert Vind til Ullerupgård ang. en kgl. Dom, som Johan Norby fik over Fru Margrete Rantzau ang. det Køb, som Kristen Vind (hendes afdøde Mand) havde været i med Magdalene Norby i Fyn om den fjerde Del i Skovgård Gård og Gods i Bog Herred, som kgl. Dom, dat. København 17. Marts 1606 udviste, da havde de efter lang Underhandling forhandlet i så Måde, at den Del i Skovgård nu skulde følge Johan Norby og Kristoffer Rosenkrands på Peder Norbys Børns Vegne, ubehindret i al Måde og Rosenkrands skulde give Fru Margrete 450 Daler. (Endrupholms Arkiv.) Johan og Magdalene Norby (jvnf. foran under Eg) er vel således Peder Norbys Søskende.

⁵⁾ J. Teg. X, 143.

sig efter sin Fader?¹⁾ og mindelig forhandle mellem dem eller ved Dom adskille dem i deres Tvist angående fornævnte Arv, og nu Norby aldrig var mødt, skulde de endnu tredje Gang stævne Parterne og så gøre Skifte tilende, enten han mødte eller ej²⁾. Bendiks Norby ejede også Donslund og Lundrup.

Niels Arenfeld til Ullerupgård havde flere Gange forsøgt at ombringe sin Hustru Karen Dyre ved Gift, men det var blevet åbenbaret hende af dem, der skulde udføre det. Endelig havde han engang, da de rejste til Ullerupgård, givet en Kvinde en Buddike med noget hvidt Pulver i og rådet hende til at give Fru Karen 3 Knivsodder fulde deraf og komme i hendes Melgrød, »at hun ej skulde dø for hastig, men ligge en Dag eller 4 at pines«, så kunde hendes Fader selv gøre hendes Begravelse, det overblevne skulde hun give Fru Karens Fader, Hans Dyre. Fru Karen bragte Sagen for Herredagen 21 Okt. 1641, hvor den Dom toges, at N. Arenfeld 26 Jan. 1642 på Viborg Landsting for Hr. Jørgen Urne og Hr. Just Høg som Lovhørere skulde lovværge sig med 12 Riddersmændsmænd eller, om det ikke skede, at lide som vedbør³⁾. Blandt disse 12 Adelsmænd, der svor ham fri, var Bendiks Norby tilligemed flere andre fra denne Egn, og da det befandtes, at de havde svoret Mened, blev de alle forviste fra Kongens Riger og Lande på 20 År. Bendiks Norbys Hustru Dorthe Lange, Datter af Hans Lange til Lundrup, der bragte ham denne Gård, var dengang død og han måtte nu forlade sine umyndige Børn, hvilket han gjorde uden endog at beskikke dem nogen Værge; derfor udstædtes kgl. Brev 19 April 1643 til Henrik Lange til Dejbjerglund, som deres Moders nærmeste Slægting at påtage sig de 2 Børns Værgemål og da det tredje Barn, hans ældste Søn, der var 14 År »og sig udi adskillige Uskikkeligheder lader befindes«, skulde han med det gode eller onde forskikke ham til Sorø Akademi⁴⁾.

Hvor Norby opholdt sig i Udlandet, vides ikke, men han længtes snart tilbage til sit Fædreland og fik endelig Tilladelse

¹⁾ Sml. et lignende Tilfælde med Hedevig Elisabeth Hvas. (D. Saml. II. 67.)

²⁾ J. Teg. X. 249.

³⁾ Klev. Saml. og Dansk Museum 1782. Oktoberheftet.

⁴⁾ J. Teg. XI. 27.

1645 til at vende tilbage mod at give 2000 Rdl. til et Børnehus i Viborg¹). Disse Penge havde han dog ikke på rede Hånd og afstod derfor til Børnehuset endel Gods med Indløsningsret for Urups Ejere, men da disse siden aldrig nåde at kunne udrede Pengene, solte Viborg Hospital Godset midt i forrige Århundrede²). Norby levede endnu under Krigen 1657—59 og overlevede Gårdens Ødelæggelse. Om hans Skæbne under denne haves hans egen Beretning:

»Eftersom jeg underskrevne er tilskikket fra vor gode Hr. Lensmand på Koldinghus Kopi af kgl. Majestæts Missive, hvori blandt andet formeldes, Adelen så vel som Bønderne skulde gøre Fortegnelse, hvad de til Fjenderne så vel som til de allierede og H. Majestæts eget Folk udi denne forledne Krigstid har udgivet, så må jeg gamle Mand med største Sorg udi al Sandhed give tilkende, at min Nød og Elendighed udi disse 3 År har været alt for stor og udgivet og fra mig taget, hvis jeg havde; ti først kom Fjenderne og overfaldt mig og måtte være dem undergivne et År og 10 Uger, måtte give dem mer end et halv tusind Rdl. i Penge, desforuden tog de bort alt mit Korn og Hø og det bortførte til Lejren med meget mer af mit Gods. Der jeg da blev dem kvit og de blev jagne af Jylland, kom til mig Brandenborgere, som var mig hårde og ubarmhjertige Gæster, af hvad Regiment de var, det véd jeg ikke, de samme bandt og pinte mig uden al Nåde, for jeg skulde give og vise de Penge og Sølv, hvilke jeg da ikke havde, hvorfor jeg da om Nattetide tilfods måtte rømme min Gård og til Varde og måtte lade blive tilbage alt det jeg havde, så tog de bort af min Gård alt det jeg havde, Heste og Får og alt levende Kvæg, Korn og alt andet God og alt Boskab deri. Og eftersom jeg da havde intet i Gården og ikke heller der kunde holde Hus, for det var øde og nedbrudt, måtte jeg da være på andre Steder meget mer end et ganske År, så jeg nu har ikke fanget en Kærv Korn enten Sæd eller Høst, siden Fjenderne kom i Landet, eftersom mesten Part af mit Gods stander øde og de få, som sidder ved Gårde, er forarmede, så jeg ingen

¹) J. Reg. X.

²) Børnehusets Gods var 1664 2 G. i Urup, 1 G. i Risbøl, 1 G. i Trølund og 1 G. i Gilbjerg.

Hjælp kan få af mine Tjenere i nogen Måde. Urup 11. Okt. 1660. Bendiks Norby.«

Efter Krigen indgav han ifølge kgl. Ordre sin Jordebog til Rentekamret af 26 Okt. 1660 og 6 Marts 1661, der indeholder følgende: Først min Hovedgård Urup, som jeg i Søskendskifte har taget for 16 Td. Hartkorn, nok fire Byggesteder eller Bol på Gårdens Mark, 1 kaldes Kjærhus, 1 kaldes Dyels Recke, 1 kaldes Lamborg, 1 kaldes Vandbol, tilsammen 6 Td. Htkr., deraf $1\frac{1}{2}$ Bol øde og ubesat; 1 Gård kaldes Nørre Urup, 3 Gårde i Eg By, hvoraf 1 øde, Eg Mølle, yder 8 Td. Mel, Dal By $2\frac{1}{2}$ Gårde, deraf 2 øde og ubesatte, 1 Gård kaldes Gilbjerg, ganske øde og ubesat, 1 Gård kaldes Trølund, de 3 Parter øde og ubesatte, 1 Gård i Vorbasse Sogn, kaldes Risbøl, ganske øde og ubesat, 1 Gård i Tyrild Herred kaldes Langlund, 1 Gård i Skarild Sogn, kaldes Hesselvig, ialt 77 Td. 2 Skp. Hartkorn Bøndergods.

Af hans Børn fik Peder Donslund, Kristjan Lundrup og Dorethe Norby Urup. Hun giftede sig med Enevold Munk før 1664, i hvilket År denne nævnes som Gårdens Ejer. Det var ikke nogen lystelig Tid at være Herremand og en ukomplet Hovedgård som Urup blev besværet med hårde Skatter. Det var en anden Tid, der brød frem med Enevælden og med Urups gamle Bygning faldt de få Levninger af dens Ejeres fordoms Glans, ti fra Enevældens Indførelse til henimod 1700 er nogle af de sørgeligste År, som Danmark har oplevet; Landet var forarmet ved Krigen, uhyre Skatter udskreves og Regeringens Princip at knuse den gamle Adel lykkedes næsten overalt ved de hårde Skattepålæg, så vi finder næsten ingen Herregård, der ej i dette Tidsrum skiftede Ejere; især de jyske gik over til borgerlige eller Folk, der havde arbejdet sig op fra Bondestand og nu for selv at kunne holde ud, måtte plage deres Bønder til at udrede de nødvendige Pålæg. Munk døde før 1681, hvorpå hans Enke ægtede Kristen Krabbe, der 1689 frasagde sig Gårdens Herlighed og Privilegier for en Restanse af Kop-, Ild-, Familie- og Folkeskat, der beløb sig til 30 Rdl., så at Gården derefter i alleslags Skatter måtte anses lige med en Bondegård¹⁾. 1664 havde Gården 14 Td. Hart-

¹⁾ Rentek Resolution 16 Juli 1659.

korn, dens Udsæd var da 8 Td. Rug, 3 Td. Byg, og der avledes 30 Læs Hø. Enevold Munk havde 1664 kun 27 Td. Hartkorn Bøndergods.

Kristen Krabbes Hustru Fru Dorethe døde 13 Febr. 1696, 58½ År. Enevold Munks ældste Søn Peder sluttede den Kontrakt med Stivfaderen, at denne til sin Død skulde bebo Urup, medens han, der ægtede hans Søster Birgitte Sofie Krabbe, bode på Gården Modvig. Med hende, der først døde 21 Maj 1737, 76 År gl., på Modvig, havde han 2 Sønner, Enevold og Iver, der faldt ved Stralsunds Belejring, hvilket Faderen tog sig så nær, at han af Sorg døde på Modvig, 15 Maj 1705, 41 År gl. Peder Munks Datter Birgitte Sofie Munk ægtede derpå Lars Andersen Møller, der havde tjent hos en Landråd i Holsten, som var død under Krigen og havde givet ham adskillige Ting. De bode først på Modvig, men købte endelig Kristen Krabbe ud af Urup; denne var bleven meget gammel, gik i Barndom og flyttede derefter til Varde, hvor han døde et Års Tid efter, 20 Okt. 1731. Han har givet en Messing Lysekroner til Kirken. Han var Søn af Iver Krabbe og Birgitte Kås, hans Farmoder var Datter af Iver Lange til Bramming. Hans Søster Sofie var gift med Klavs Linderoth, hvis Søn, Kaptejn Henrik Linderoth, ved Testament af 6 Juli 1745 efterlod Birgitte Sofie Munk 100 Rdl.¹⁾ Møllers Søn Peder Munk kom ulykkelig af Dage 1732, 12 År gl., idet han knustes af et Fårehus, på hvis Tag Faderen og nogle andre sad og tækkede, der faldt ned over ham, hvilket denne tog sig så nær, at han græmmede sig tildøde; hans Død indtraf 6 Sept. 1738, 57 År gl.; han beg. i Kirken. Møllers Datter derimod, Karen Sofie, blev gift med Ridefoged Jens Pedersen på Nørholm; ved deres tidlige Død — hun døde 13 Juni 1749, 30 År gl., han 17 April næste År, 43 År gl. — efterlod de sig en Søn og en Datter og da Boet var bebyrdet med stor Gæld, soltes Urup ved Avktion til Thomas Hansen af Mølby, i hvis Efterkommeres Eje den længe forblev. De forældreløse Børn og deres Mormoder, der ved Avktionen forbeholdt sig Godset og Eg Mølle, byggede sig et Hus i Modvig, hvor den gamle døde 1778, 85 År gl. Hun var en særdeles agtet og godgørende Kvinde, hvem

¹⁾ J. Reg. XXXII. 552.

alle, store og små, kaldte Moder, og hun lever endnu i de gamles Minde.

Fra hendes Børnebørn stammer ansete Bønder i Sognet, der altså er Efterkommere af den gamle adelige Familie Norby, den samme, der har fostret en Helt som Søren Norby.

Kirken.

Grinsted Kirke er liden og tårnløs; at det er en gammel Bygning, ses af et tilmuret rundbuet Vindue mod nord; på den nordre Væg er en tilmuret Indgang. Koret er yngre end Kirken og 3 Alen snevrere. Altertavlen forestiller Nadverens Indstiftelse, til venstre Johannes ved Korset og til højre Maria med Barnet, nedenunder findes et Vers til Lichtenbergs og Frues Ære, underskrevet af Præsten Hr. Klavs Hågen Juli 1740, og disses Våben. Den gamle Altertavle faldt ned engang, som Hr. Hågen stod for Altret.

På en Stol i Koret står: Janus Murerus statui curavit biscellum hocce liberis suis anno 1700 mense Septembri per Christen Osterson, ☩: Jens Murer (der var Præst her) lod denne Stol opsætte af Christen Osterson i Sept. 1700 til sine Børn.

På Prædikestolen er Korsfæstelsen 3 Gange groft udskåren og nedenunder står: Bendiks Norby, Hr. Mads C. Harbo, Klemen Sørensen (der var Provstiskriver over Jelling Syssel). På Kirkegården er et Klokkehus; på Klokken står: Berent Bodemann gos mich zv Lübeck Anno 1613, si deus pro nobis, quis contra nos, ☩: Bernt Bodeman støbte mig i Lybæk 1613, når Gud er for os, hvem kan da være imod os, samt Kristjan IV.'s Navnetræk. Under Kirken er åben Begravelse med omtrent 11 Kister, hvoraf 6 med Børn, deraf er kun 2 med Plader på, nemlig en over den under Urup omtalte Birgitte Sofie Munk, og en Søn af Præsten Hr. Sølling. Ifølge Danske Atlas lå her også Bendiks Norby. På Altret lå forhen en lille firkantet Marmorsteen fra den katholske Tid til at gemme Reliquier under.

Grinsted og Hejnsvig Kirker soltes 19 Dec. 1710 af Kongen til Hr. P. Mulvad i Ringive og Mag. Mavrids Højer i Jelling. Senere ejedes de af Lichtenberg til Engelsholm.

Henrik Norby til Skovgård fik 1 Feb. 1580 Tilladelse til at give Penge i Afgift af Grinsted Kongetiende.

Præster.

Grinsted var først forenet med Hejnsvig, der til 1641 var Hovedsogn.

1) Hr. Oluf Simonsen. Om ham fortælles en Begivenhed, der henlægges til Svenskekrigen, men snarere må høre til Grevefejden 1534 eller til en af hans Efterfølgere; at en Mand i Utoft blev ihjelslået af Præsten Hr. Oluf Simonsen ved Bækken mellem Utoft og Grinsted, der deraf har Navnet Præstevad. »Præsten var efter sigende Aftenen tilforn i Utoft kommen i Trætte med Bonden om et Par Stude og som de Dagen efter mødte hverandre ved benævnte Bæk skal Præsten der have omkommet ham. Sagen blev upåtalte og døde bort, siden Fjenderne kom samme Tider til Sognet og ødelagde alting.«

2) Hr. Mikkell.

3) Hr. Iver Pedersen nævnes i Kaldets Liber daticus¹⁾.

4) Hr. Thomas Nielsen.

5) Hr. Niels Kristensen Buk¹⁾.

6) Hr. Niels Sørensen. 16 Feb. 1610 udstædtes kgl. Brev til Lensmanden på Koldinghus, at Hr. Niels Søfrensen i Hedensvigh har klaget, at nogle Bønder i Risbøl understår sig at søge en anden Kirke end Hejnsvig, som dog af Arilds Tid skal have været deres rette Sognekirke, hvorfor han skulde undersøge Sagen²⁾.

7) Ved hans Død må der have været Stridigheder ang. Kaldelsen, ti 16 April 1621 fik Biskoppen og Stiftsbefalingsmanden på Riberhus kgl. Brev, at Mads Nielsen Buk (der må have været Søn af den 5te Præst), som til Hejnsvig og Grinsted lovlig efter Ordinansen skal være kaldet, underdanigst til os har suppliceret, hvad I af medfølgende hans Supplik ydermere kan erfare, ti bede vi eder og ville, at I den Leilighed med Flid forfare, havende flittig og tilbørlig Agt og Tilsyn, at med forskrevne Kald lovligen efter Ordinansen og vore om Præstekald ud-

¹⁾ Nr. 3 og 5 nævnes kun i Kaldets Liber daticus, der ikke har Nr. 2; denne findes i Indberetningen til Resen 1666

²⁾ J. Teg. V. 504.

gangne Forordninger forholdes, eftersom I vil ansvare og være bekendt¹⁾). Han er imidlertid ikke bleven antagen, ti Mads Kristensen Harbo blev da Præst. Han klagede 1638 til Kongen over at Marken og Jorden til Præstegården, han ibor, årligen af Sandknog og Vandløb meget fordærvedes og begærede derfor en Kronens Jord i »Gremsted« i Mageskifte, hvilket 10 Jan. 1641 bevilgedes, ligesom at han til Opbyggelsen af sin ny Præstegård fik Lov til at få Tømmer af de nærmeste kgl. Skove og en Pengehjælp af Kirkerne²⁾). En gammel Bonde fortalte 1728 den daværende Præst, at da han engang blev kaldt til en syg i Nollund, men forsømte at komme og den syge døde, lukkede Nollund Mænd næste Søndag Kirken for ham, og han fik først Døren åbnet mod at bøde $\frac{1}{2}$ Anker Brændevin og $\frac{1}{2}$ Td. Øl til dem.

Hans Enke var Drude Lambertsdatter.

8) Hr. Kornelius Jørgensen Choren, ordin. 19 Nov. 1656; han kaldes »en såre sagtmodig Mand«, rimeligvis i Forhold til sin anden Hustru, om hvem mere under Eftermanden. Hvor lidet i hans Tid Provstevisitatser agtedes, ses af Provstens Optegnelser: »19 Sept. 1667 visiterede jeg i Hejnsvig Kirke, hvor Præsten Hr. Kornelius mødte, ellers ingen uden et Pigebarn af Klink; de andre var kaldede til Ting og nogle gik og pløjede, drog så til Grinsted Kirke, der mødte ej heller nogen af samme Grund. 21 Sept. 1668 visiterede efter Advarsel i Hejnsvig, men hverken Præst eller Degn eller nogen mødte, drog til Grinsted, mødte 4 Børn, men Præst og Degn var til Bryllup, hvorfor jeg $1\frac{1}{2}$ Time examinerede og informerede. Skikkede Bud til Hr. Kornelius, sed frustra (men forgæves).« 2 Nov. 1669 døde han og efterlod en Datter af første Ægteskab. Dødsboet var så slet, at somme Kreditorer fik 3 Mark for Daleren, somme mindre.

9) Hr. Mikkel Ibsen ordineredes 27 Feb. 1670. I sin Dagbog fortæller Provsten: »12 Feb. 1670 blev mig forkyndt, at de 2 Huse i Grinsted Præstegård var afbrændte den 10de om Aftenen, da Enken og den unge Mand, der skal have Kaldet, nylig var hjemkomne og havde nær brændt inde«. Enken Ellen Henriksdatter gik med Kaldet i Arv til ham. Hun kaldtes længe i Sognet Mester Ellen for sin Skrapheds Skyld og skal

¹⁾ J. Teg. VII. 76. ²⁾ J. Teg. X. 304. J. Reg. X. 92.

have været fra Nørup Sogn og beslægtet med Geheimeråd Moth. Hvorledes hun holdt sin Mand under Piskan, fortalte hans Avlskarl længe efter Hr. Hågen en betegnende Historie om: »Han havde engang fået en Helkrone, som han vidste ikke at forvare for sin Kone, som ransagede hans Lommer; når der blev ofret enten med Børn, Kirkegangskoner eller Brudfolk, gik Ellen Henriksdatter allersidst op efter Følget, som om hun vilde ofre, da tog hun alt Ofret på Altret ned med sig. Hr. Mikkel forvarede sin Helkrone bag et indhugget Bjælkebånd i Præstegården ved den søndre Side ud til Haven, men Kronen faldt ned i Stolpen og Præsten klagede hemmelig sin Nød og Skade for Avlskarlen, som huggede ham Kronen ud af Stolpen med et Huggejern og satte et nyt Spund ind igen.« Hun overlevede ham og klagede 1696 over, at Efterfølgeren forholdt hende den Pensjon, han hende var skyldig, hvorom Biskoppen fik Brev.

I Anledning af Præstegårdens Brand 1670, søgte Præsten Kongen om at nyde den i Fremtiden uden Afgift, idet der hidtil havde været ydet af den 3 Rdl. 10 β og nu var den ovenikøbet udlagt til en Rytters Underholdning, hvilket tilstodes.

10. Hr. Jens Pedersen Murer blev kaldet 25. Feb. 1693 og havde forud i 11 År været Hører ved Saksjøbing Skole og ellers søgt sit Brød i adskillige andre Skoler. Han blev gift med Ellen Henriksdatters Søsterdatter Margrete Pedersdatter Bagger, der † 12 Jan. 1697, hvorpå han ægtede Malene Galtten fra Randersegnen, der havde været gift med 2 Præster i Salling og overlevede ham, der døde 4 Jan. 1712. Han var en kyndig Mand i Hebraisk.

11. Hr. David Lavridsen Foss, født i Hedensted Præstegård, kaldet af Hr. Peder Mulvad i Ringive og Mag. Movrids Høyer i Jelling, der ved Købet af Kirkerne fik Tilladelse til at kalde Præst 1 Gang for alle. Han var gift med en Datter af Hr. P. Arensberg, Præst i Hvejsel, med hvem han havde 2 Børn, af hvilke Sønnen hed Lavrids, Datteren døde her i Sognet. Hans Enke ægtede efter hans Død, der indtraf 21 Feb. 1728, Hr. Joh. Risom, Præst i Grenå.

12. Hr. Klavs Hågen er født 1697 i Nykøbing på Falster, hans Fader Mikkel kom ind fra Gustrup med Dronning Louise som Silkevæver, hans Moder var Anna Stefansdatter.

18 År gl. blev han Stud. fra sin Fødebys Skole, tog Attestats 1725 og var Hører i Assens i 5 År; hertil kaldtes han 16 April 1728. Han blev gift 13 Juli 1728 med Anna Sabine Ditlefsdatter von Kukelsom fra Hesselager, med hvem han gjorde gensidigt Testament 1743, hvori bl. a. den Bestemmelse var, at den længstlevende skulde give 10 Rdl. til den ny Skole i Klink. Han lod slå Bro over Grinsted Å og Kong Fredrik V bestemte Bropengene 1753. Han forrettede sidste Gang Tjeneste 11 Jan. 1767, blev syg i Annexet og døde 20 Jan. om Aftenen. Han skildres som »en munter, beleven, oprigtig, tjenstfærdig, godgørende og omgængelig Mand, der for intet regnede Møje, Besvær og Fare; Vrede anså han med filosofisk Koldsindighed«. Han byggede Præstegården 1745. Han kom 1738 i en stor Forlegenhed, idet han for Kirkeinspektionskollegiet havde angivet Biskop Anchersen forat have solt Embeder ved et anonymt Brev, der imidlertid røbede sin Forfatter; han afbad sin Forseeelse hos Biskoppen i ydmyge Udtryk og tilbød at give en Bøde til fattige Præsteenker, hvis Biskoppen vilde gå i Forbøn for ham hos Kongen¹).

13. Hr. Kristoffer Sølling er født i Kolding 24 April 1729, blev Student fra denne Bys Skole 1749, var så flere År Huslærer, til han 1755 blev Hører ved Kolding Skole og 19 Dec. s. År tog han Attestats og Bakkalaureigraden 1756. 22 Marts 1760 blev han Hospitalspræst i Kolding og 17 April 1767 Præst her, hvorfra han 11 Juni 1784 kaldtes til Thorsstrup og Horne.

14. Hr. Ove Kastbjerg kaldet hertil 15 Okt. 1784, døde i April 1799.

15. Hr. Niels Bagger Nissen kaldet 28 Juni 1799, 17 Feb. 1804 til Grimstrup og Årre²).

16. Hr. Søren Pedersen Bagge kaldet 13 April 1804, død 1810.

17. Hr. Jens Karsten Frich Uøhne kaldet 22 Nov. 1811.

18. Hr. Jørgen Gottberg Sommer kaldet 17 Dec. 1819, fik tillige Kaldsbrev på Hejnsvig 17 April 1822.

19. Hr. Jens Henrik Brandt kaldet 12 Okt. 1832.

¹) Ny kirkehist. Samlinger III. 844-45.

²) Min Skadst Herred. S 61-62.

20. Hr. Daniel Bøggild kaldet 16 Maj 1837.
 21. Hr. Johan Sigismund Schmidt kaldet 25 Okt. 1840.
 22. Hr. Niels Møllerup Blach kaldet 29 Okt. 1850,
 død 29 April 1859.
 23. Hr. Fredrik Kristjan Moth kaldet 4 Juli 1859.
 24. Hr. Johan Ludvig Schjerner kaldet 13 Juni 1864.
 Af Degne nævnes Søren Thomesen, kaldet 4 Feb. 1654,
 Hans Jensen Sæby, kaldet 10 Juli 1672. Senere Johannes
 Wellejus, født 1732, Søn af Thomas Hansen W., Præst i Søn-
 deromme, gift 10 Sept. 1767 med Jomfru Hering, † 1803.
 Hans Formand var Niels Abraham Brokmand, Student fra Varde
 Skole 1723, † 9 Okt. 1758.

Grene Sogn.

Sognet nævnes første Gang 1291 i Ribe Kapitels Bog, kaldet Oldemoder, hvor der er optegnet, at til en af Kannikkernes Underhold blandt andet hørte en Gård i Grenæ Sogn, hvorpå en Bryde bode, der årlig ydede 50 Ost og en lille »metreta« (efter Suhms Mening i S.R.D.VII 565 er det $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$ Tde. men neppe så meget) Smør af hveranden Ko og Uld af Fårene, ligesom en Del af Kvæget» når det skulde deles« (hermed menes vel Dele af Slagtekvæg), samt tredje Delen af Afgrøden eller undertiden 2 Øre Rug (3: 6 Ørtug eller 60 Skp.) istedenfor. Sognet udgjorde 1664 77 Td. 1 Skp. Htkr., nu 76 Td. 2 Skp.

Byer og Gårde.

Grene. Esge Jensen af Fowerskede solte 1453 sit Gods i Grene til Tymme Nielsen af Stensballe. Her var 1651 3 Gårde og 1 Kirkehus.

Ankelbø var 1664 3 Gårde, hvoraf 1 var helt, 1 halv øde.

Elkjær, hvilket Navn betyder et lille Ellekrat, var 1651 3 Gårde og 1 Bol.

Krog eller Grenekrog var 1651 3 Gårde.

Billund var 1651 3 Gårde.

Plovslund, af Mandsnavnet Plov, var 1651 1 Gård.

Løvlund var 1651 1 Gård, der bebodes af Herredsfogden, var 1664 1 G. og 1 øde Bol, der tilhørte Kirken. Senere er her opført en Vandmølle.

Silkeborg, også i det 17 Årh. kaldet Sikkeborg, var tid-

ligere 1 stor Bondegård, der nu er delt i 2; Navnet tyder på, at her engang har været en gammel befæstet Borg, hvoraf der nu intet Spor er tilbage. Her skal engang have bot en Fru Helle, efter hvem et Dige endnu hedder Helledige og hvis Fornavn endnu er optaget i en der boende Slægt. Denne Frue var Helle Mormand, Enke efter Kristijan Norby til Lundrup, der efter Salget af denne Gård 1679 eller måske først nogle År efter flyttede herhen til en Fæstegård under Engelsholm, hvor hun idetmindste bode 1687—89. Foruden denne Gård var her endnu et Bol, som hun ejede.

Kirken.

Kirken er lille og uden Tårn, Koret er betydelig smallere end Skibet. Ligesom i Hejnsvig og Grinsted er Murene ikke afstrøgne; ved en Hovedreparation 1850 blev Kirken forhøjet en Alen; i øster er et tilmuret rundbuet Vindue, hvoraf ses at Kirken er gammel, Altertavlen er ny og forfærdiget af en Landsbymaler. På Prædikestolen står: Jens Leflund lod denne Predicstol gjøre 1584. Klokkehus findes på Kirkegården.

1569 bevilgedes Kirkeværgerne, da Kirken var meget byg-falden, at beholde Kirketienden fra foregående År til dens Istandsættelse¹⁾. 1579 fik de Brev på Kongetienden i et År til Kirkens Bygning²⁾.

Mogens Juel til Juellingsholm fik 7 Maj 1580 Brev på 8 Ørte Byg af Omme og 8 Ørte Rug af Grene Kongetiende.

Kirken købtes fra Kongen af Præsten her Hr. David Lavridsen Foss, hvis Enke bragte den til sin anden Mand Johan Risom, Præst i Grenå, der solte den til Etatsråd Lichtenberg, der overdrog den til sin Svigersøn Linde til Engelsholm.

I Kirken er et Røgelsekar af sort Skifer med mange Pryd-elser. Hos en Mand i Sognet fandtes 1808 et Krusifiks, der i de katholske Tider havde tilhørt Kirken³⁾.

Vorbasse Sogn.

Over Vorbasse og Hejnsvig Sogne haves en trykt Beskrivelse af Dr. P. N. Frost, der var Præst her 1811—14. Dette

¹⁾ Teg o. a. L. X. 339.

²⁾ J. Reg. H. 399.

³⁾ Antiq. Annaler I. 375.

lille Skrift indeholder værdifulde Oplysninger om Egnens Beskaffenhed og Indbyggernes Kår på hans Tid, medens det historiske og antikvariske kun indtager en liden Plads deri. Med Hensyn til dette sidste kan der ikke gives en bedre Indledning til Sognets Historie end et Uddrag af de Efterretninger, som en af hans Efterfølgere Lars From, Præst her 1819—25, har indgivet til den daværende Oldsagskommission¹⁾.

»Egnen er stivmoderlig udstyret af Naturen; rundt omkring skuer Øjet den sorte, sørgelige Lyng, kun sjelden det træffer på en karrig Kornager nærmest omkring den fattige Hedeboers ensomme Hytte, lig en Oase i det ægyptiske Sandhav, men aldrig kvæger et Træ eller en Busk Vandreren i Somrens Hede. Dog — midt i denne Hede, hartad den sørgeligste Strækning indenfor Danmarks Grænser, træffer man på mangt et Minde fra Fortidens Dage, der synes at vidne om, at Fædrene i den fjerne Oldtid have bygget og bot på disse Steder, der nu sjelden betrædes af Menneskefod. I antikvarisk Henseende er Egnen således ej uden Interesse, og den har i de senere År vundet mere ved de mærkelige Runestene, som ere fundne og opstillede i de nærliggende Byer, Bække og Læborg.

Næsten ved enhver Vandring i denne Hedeegn har den Tanke, at Naturen her engang har haft et blidere Udseende, at Jordbunden har været af en anden og bedre Beskaffenhed og Folkemængden derfor større, ligesom påtrængt sig mig. Historien synes at henpege på lykkeligere Dage for de Steder, som nu Lyngen indtager, og Levninger såvel af Natur- som Menneskeværker synes at bestyrke, hvad Historien vidner om. Rundt omkring i Heden, hvor man nu ikke finder en dyrket Plet, træffer man på gamle Offersteder, Tingsteder og Gravhøje; ved Nabobyen Hejnsvig er endog en Række af de sidste, næsten som den ved Jelling, Nordens gamle Kongesæde. Skulde da vore Fædre i Hedenskabets Dage, de samme, der ellers valgte Lundenes de dunkle Skygger til deres blodige Offertjeneste, skulde de her have valgt disse Steder, når de engang havde haft samme Udseende som nu? Skulde de, efterat Livet var henrundet under Kamp og Dåd, have ladet deres Ben nedlægge under disse Jorddynger, som netop synes

¹⁾ I Oldnordisk Museums Arkiv.

at være opkastede til et Miude for Efterkommerne, på Steder, hvor ingen bode, hvor ingen kom hen, hvor ingen kunde opmuntres til at træde i deres Fodspor? Det er ikke troligt. Endog i en senere Periode for ikke mange Sekler siden synes Folkemængden her at have været større: man finder i Omegnen af Vorbasse tydelige Levninger af 2 Kirker, nemlig Almstok Kirke (Røde Kirke) og Fitting Kirke, og nu er 1 Kirke mer end tilstrækkelig for et Sogn, der har et Par Mil i Gennemsnit, og hvis Beboere dog ere flittige Kirkegængere. Ligeledes er det vist, at flere Gårde, som nu ere simple Bondegårde, forhen have været ordenlige Herregårde med underlagt Bøndergods, således Slav Gård¹⁾, som endog har givet Herredet Navn, og Donslund, som ejedes af Juellerne. Ejeren af sidstnævnte Gård skal besidde gamle Papirer, som forhen have hørt til Herregården, hvilke måske kunde indholde en eller anden Oplysning, i det mindste til Familiens Historie, men som jeg hidindtil ej har kunnet få at se. At Jorden engang har været mere dyrket og sandsynligvis også bedre skikket til Dyrkning, ses deraf, at man på flere Steder i Heden, som vist ikke i de sidste Århundreder have følt Ploven, finder tydelige Spor af Agerrener og Agre. Skov have disse Egne vist heller ikke savnet, ti mange Byers Navne, som Donslund, Risbøl, Almstok o. fl. hentyde øjensynligen på, at disse Byer enten have ligget i eller i Nærheden af Skov, og desuden finder man mange Steder, hvor nu intet Træ kan gro formedelst det hårde Underlag af Al, de tydeligste Spor af fordums Skove i gamle Egerødder, der endnu skyde unge Skud, i Egepurrer, som aldrig vokse, og en stor Mængde Bæverasp, der opskyde fra sekelgamle Rødder. Har der forud været Skov, og derom kan man ikke tvivle, så må også Tiden have forandret Jordbundens Beskaffenhed, ti de kgl. Næletræplantager i Omegnen, som på Papiret have et herligt Udseende, vise nok som på Stedet, at alle Konster og alle Bekostninger for at få Træer til at gro, ere frugtesløse²⁾).

Foruden en Mængde Gravhøje og Tingsteder, som ikke udmærke sig ved noget ejendommeligt, er der sønden for Vor-

¹⁾ Dette er dog ikke Tilfældet.

²⁾ Disse har dog siden fået god Fremgång, ligesom den store Granplantage ved Skjødebjerggård

basse i Heden et meget stort Tingsted¹⁾, som Bønderne kalde Jyngovnene. Men af en mindre almindelig Beskaffenhed synes mig et Offersted at være, som ligger i Heden omtrent 1000 Skridt norden for Kirken. På de almindelige Offersteder, idetmindste dem jeg har set, finder man kun 1 Offerbord i Midten, men her har upåtvivleligen været 2, et i hver Ende. Det er en aflang rund Høj, som har en Længde fra øst til vest af omtrent 50 Skridt og en Bredde af 20 Skridt; den er omsat og overstrøt med store Kampestene. I den vestre Ende ligger en meget stor, flad Dæksten, som fordum har ligget på nogle mindre Stene, men disse ere sunkne og hin er gleden til Siden. Jeg formoder, at det har været et Offerbord og et andet lignende har været i den østre Ende, ti der finder man en Fordybning med en Del Stene rundt omkring og lige ud derfor, nedenfor Højen, en nedvæltet Dæksten af Dannelse og Størrelse som den i den anden Ende. Norden for denne Offerhøj i en Afstand af 350 Skridt er der en stor Gravhøj, som er udgraven fra den nordre Ende indtil Midten og dannet til en Nattefold for Kvæget, og det er ganske almindeligt, at disse Oldtidens Høje, der for Artusender siden modtog Fædrenes Ben, nu må beskærme Bondens Kvæg mod Nattens Kulde«.

Til Slutning meddeler From nogle korte Bemærkninger om Egnens gammeldags Sæder, »især synes Julens Gæstfrihed at bære det gamle Præg«, samt nogle Ord, der dog ikke ere forskellige fra dem, der bruges i andre jyske Egne; dog hidsættes et Udtryk, der er mindre kendt: »Fon (ɔ: forn) bemærker Madvarer, som Gæsterne bringe dem, de ere indbudne til Gilde hos, Skøn er en Gave af Brød, Gryn, Mel og andre Fødevarer, man bringer Væveren, når han har Arbejde på sin Væv.«

Præsten Wandal gav 1808 en anden Indberetning til samme Kommissjon. Af denne hidsættes: »omtrent $\frac{1}{2}$ Mil sønden for Vorbasse By, på dens Mark er en mærkværdig Levning fra Oldtiden, en Stensætning, der endnu næsten er ubeskadiget, den består af en aflang rund Høj, noget over 60 Alen fra øst til vest og omtrent 8 Alen i Bredden fra syd til nord, de

¹⁾ Den Tid antog man, urigtig, slige Gravsteder for Tingsteder og Offersteder

fleste Stene ere endnu oprejste, tre fuldkommen vel bevarede Stenkister findes der endnu; övenpå hver af disse ligger en uhyre stor og flad Sten. En liden rund Høj nordenfor er for en Del År siden omgravet og derudi forefundet en ordenlig muret Hvælving eller Slags Begravelse, men samme er, før jeg kom, bleven ødelagt. For en Del År siden er af en endnu boende Mand i Vorbasse By af en Høj på hans Mark udgravet en Del Askepottes, som alle af Skødesløshed er bortkomne og ødelagte.«

Den af From beskrevne Høj omtales også i Indberetning fra Præsten her 1638 til Ole Vorm: »Norden for Vorbasse By ligger en liden Høj med nogle store grå Kampestene omkring, dog ingen Bogstaver på; 2 store høje Sten ved østre Ende, som stå ret op på Enderne højt over Jorden. Nok en stor Sten noget derfra udi vester mere midt inden i Højen; item en meget stor Sten på den vestre Ende, som er rygget og hvælvet, at et temmeligt Menneske kan skjule sig derunder og samme Sten ligger på tre andre Sten i Jorden, ellers rundt omkring samme Høj på begge Sider findes vel mange andre Sten oven Jorden, dog ikke så store.«

Byer og Gårde.

Vorbasse. Byen er mest bekendt af det store Marked, der afholdes her 5 August. Dette er oprindeligt et Kildemarked, af hvilke mange fremstod i den katholske Tid, ja endog senere. Grunden til disse var, at man mente at have mærket en særegen lægende Kraft ved en Kilde, som man derpå gav Navn efter den Helgen, som man mente var Årsag til Helbredelsen, enten nu den første Helbredelse var skét på en sådan Helgens Dag eller ifølge et Løfte til denne. Efterhånden blev sådanne formentlige Undere mere bekendte og på den Dag, der har Navn efter Helgen eller det hellige, samlede Folk i Masse fra de omkringliggende Egne forat to sig i Kilden og tilbringe Natten ved den; denne Sammenstrømning hidkaldte også Købmænd, der mente her at kunne have nogen Vinding, som opslog deres Boder omkring Kilden og snart blev Kildens Omegn til en hel Markedsplads. I Indberetning til O. Vorm her fra Sognet 1638 fortælles: »På Vorbasse Kirkegård siges at skal have været en Helligdom, nemlig en Kilde eller Brønd udi det sydvest Hjørne,

som nogenledes endnu er at se, hvorudaf det Marked, her årligen holdes i Byen, menes at skal være forårsaget, som udi Førsten skal være holdt på Hellig Legemsdag (Kristi Legemsdag er 2den Torsdag efter Pinse), hvorudaf Kirken har sit Navn«. Det rimeligste er iøvrigt, at Kirken oprindelig var helliget Kristi Legem og at Kilden på Kirkegården deraf har fået Navn, ikke omvendt. De Uordener, der gik i Svang ved disse Landsby-markeder, fremkaldte et Forbud mod Vorbasse Marked af Fredrik III, 23 Juli 1653¹⁾. »Eftersom vi nådigst kommer udi Forfaring, hvorledes at der udi Vorbasse 4 Mil fra vor Købstad Kolding skal holdes ved Pinsedags Tider et Marked, hvor Heste og andet købes og håndteres, og formedelst at ingen Øvrighed der sammesteds er, som dermed kan have Inspektion, sig adskillige Uskikkeligheder der skal tildrage både med vor Tolds Besnidelse, Slagsmål og i andre Måder, da ville vi nådigst at for^{ne} Marked udi bemeldte Vorbasse herefter skal være afskaffet og igen på samme Tider, som sædvanligt er, holdes udi vor Købstad Kolding²⁾. Dette er dog ikke trådt i Kraft, hvilket ses af Indberetning til P. Resen 1667, hvor der nævnes: »En Kilde på Vorbasse Kirkegård, der for få Ar siden besøgte af syge Folk, og mange Mennesker blev hjulpede udi adskillige Tilfælde, hvorudover blev stiftet et Marked i Vorbasse, på hvilket rejsende Folk kunde få det, de havde fornøden, når de besøgte samme Kilde 1 Maj, Valborgs Dag«. Heraf lærer vi, at Kilden da ikke længer besøgte for Helbredelsens Skyld, og at Markedets Afholdelse var henlagt til den over hele Landet almindelige Kildedag 1 Maj. Ved Reskript af 10 Dec. 1791 forandredes Markedsdagen fra Avgust Måned til en belejlig Dag i September, men 3 Avg. 1802 bestemtes den til 5 Avgust. I år har Byen fået Tilladelse til at afholde endnu et Marked den 23 April.

Byens ældste optegnede Navn er Worbas, Udtalen er både Worbas og Uerbas, hvilken leder til at henføre det til en oprindeligere Form Orebas. Ore betyder en lille Skov og bas hvad der træder frem for andet, altså den bedste Skov, hvilket er i god Samklang med, hvad ovenfor er bemærket om Egnens Skovrighed i gamle Dage. Vorbasse viser sig ved sine Gravhøje at være en By, der har bestået fra Hedenskabets Dage,

¹⁾ Jfr. D. Atlas V. 886.

²⁾ J. Reg. XII. 200.

med sine Ættehøje udenfor sig, dog ikke med det Præg af Ærværdighed, som f. Ex. det nærliggende Randbøl. Her var 1651 6 Gårde, 3 Bol og 11 Gadehuse, hvilke sidste hver kun havde en Ovn og Skorsten og et Stykke Kålgårdsjord til Huset.

Fitting var 1651 4 Gårde. Om Kirken, der fordem lå her, se ved Vorbasse Kirke. Syd herfor er et Krat, der har været meget større. Her skal være en Skanse fra Svenskekrigen (som jeg ikke så, da jeg var her).

Nebel var 1651 8 Gårde. Erik Timmesen til Engelsholm udlagde 1484 til Jep Stage, Kannik i Ribe, 2 Gårde i Vorbassy Nybil¹⁾. Nebel betyder Nybøl, nyt anlagt Sted, og må være udgået som Nybygd fra Vorbasse, hvorpå Navnet Vorbasse Nebel tyder.

Slav var 1651 1 Gård. Af denne har Herredet Navn. Slav betyder et Hul, en Fordybning. I en af Bjelkerne her fandtes forhen tydelige Spor af Sabelhug, indhuggede af en fjendlig Soldat i Svenskekrigen.

Risbøl var 1 Gård, da Anders Kristensen Sandberg til Kvelstrup 1564 fik den i Mageskifte af Kronen.

Høllund, i Tale altid kaldet Hølet, men førte dog begge Navne i det 17 Årh.; var 1651 1 Gård.

Lille Almstok, så kaldet til Forskel fra Store Almstok i Randbøl Sogn, med hvilken By den vistnok har udgjort 1 Sogn, da dens Kirke bestod; (om denne se under Vorbasse Kirke); var 1651 1 Gård, der 1664 kaldes Almstokvad; den Ager, hvor Kirken stod, hedder endnu Vadsager.

Fredriksnåde Koloni, om hvilken se Indledningen til Herredets Historie. Her lå fordem Knurborg, hvoraf Øvre Knurborg bestod af 2 Gårde og Nedre Knurborg af 1 Gård, der blev øde i Svenskekrigen. 1768 havde Kolonien Retstrætte med Gilbjerg Beboere om en Eng, der havde hørt til en da øde Gård i Hejnsvig Sogn, der hed Plovborg, hvilken nu deltes mellem de stridende Parter.

Møltkenberg Koloni er bygget, hvor fordem lå Gården Skjoldbjerg, der også blev øde i Svenskekrigen.

Rankenbjerg var 1651 2 Gårde.

Skjødebjerg var 1 Gård 1651. Her er i de senere År anlagt en stor Granplantage.

¹⁾ D. Mag. IV, 10.

Fordum hørte også Skjødegård til Vorbasse Sogn, men da Fredrik II oprettede et Fårehold her, blev den henlagt til Jerlev Herred, der var et af de såkaldte Indherreder, hvor Kongen opkøbte alt Adelsgods for bedre at kunne frede om sin Vildtbane. Herom haves følgende kgl. Breve: 29 April 1584 udstødtes et Brev: »Eftersom vi er tilsinds at ville have et »Skepperi« ved vor og Kronens Gård Skjøde og derfor samme Gård at ville have hegnet og fredet for vor og Kronens Endels Ejendom og Fredbane, så og for den Bekvæmmeligheds Skyld, som sammesteds kan findes enten med Jagt eller Skyden med »fedder wiltt« eller andet Vildt og for^{ne} Skjødegård dog er liggende i Slavs Herred udenfor den Kres, vi har tilforn synderlig ladet afskille og afmærke med Hegn, da vil vi, at den herefter skal ligge til Jerlev Herred og til Bække Sogn samt Jerlev Herredsting og Bekke Kirke dens Sognekirke og skal der sættes et ordentligt Stolestand i Kirken til samme Gård og Skæl mellem den og andre Lodsejeres Ejendom, så at hver skal afholde sig aldeles fra Skyden og Jagen der omkring«¹⁾. Samme Dag fik Lensmanden på Koldinghus Befaling at lade Gården indlægge til Jerlev Herred med Hegn og at lade afbrænde en rum Plads af Hede til denne Gård, at der kunde blive desbedre Lejlighed til »Skepperiet«²⁾ 20 Maj 1584 udstødtes atter Brev ifølge Lensmandens Skrivelse, hvori han havde meldt, at Heden var afbrændt, men at Skjøde havde Fællesmark med Fitting, hvor den eneste Lodsejer var Folmer Rosenkrands til Stensballe, der havde 2 Gårde der, det øvrige Gods tilhørte Kristen Langes Præbende i Ribe Kapitel, hvorfor Kongen nærede den Fortrøstning, at Folmer Rosenkrands vilde overlade ham disse Gårde, hvorpå Fitting også skulde indlemmes i Jerlev Herred og indhegnes med det øvrige. Da Bønderne (i Lenet) havde fundet det besværligt efter kgl. Bef. at afhænde deres Geder (for Skovenes Frednings Skyld), måtte de endnu beholde dem til Bartholomæi Dag, at de bedre kunde sælge dem. Nogle, der både havde Skov og Hede, vilde rigtignok forpligte sig til at holde Gederne fra Skovene, men det kunde dog ikke tilstedes³⁾.

¹⁾ J. Reg. III. 625.

²⁾ J. Teg. II. 478.

³⁾ J. Teg. II. 489.

Fordelen af Skjøde var imidlertid ringe, hvorfor der 30 Dec. 1633 kom Befaling til at udforpagte den til den højstbydende¹⁾. Ved et Syn, der derpå optoges over Gården, fandtes det, at den ikke kunde bortfæstes for mere end 1 Ørte Rug (10 Skp.) og 1 L. 10 M Smør, og det bestemtes, at den skulde gøre Ægt lige med de Bønder, der havde ligget derunder og nu var henlagte til Koldinghus. Fårene skulde sendes til Hanrau i Holsten til Markvard Rantzov²⁾. 24 Marts 1635 tillodes det Fæsteren af Gården, der lige med menige Sognemænd i Bække, Verst og Gjesten skulde gøre Arbejde med Sæd og Avling, nu ligesom Vamdrupgårds Tjenere istedenfor Avling at måtte give 1 Rdl.³⁾. Samme Tilladelse fik de forrige Bønder til Skjøde, idet de havde beklaget sig over, »at de i Ufreds Tid er bleve så meget forarmede, formedelst de bor i en skarp og meget ond Egn ud ved Hedesiderne« og i forskrevne Fjendetid blev de så eftersatte med den store Udgift til Fjenderne. 19 Marts 1649 skal Hyrden David, en Præstesøn fra Verst, have fået kgl. Tilladelse til at Gården måtte høre til Verst Sogn, men som ovenfor er vist, lagdes den allerede 1584 til Bække, så hermed menes vel kun kgl. Stadfæstelse derpå.

1664 var den en Gård på 4 Tdr. Htkr.

Østerviggård var 1664 2 øde Gårde og er vel det samme som Vestervig, der 1651 var 3 Gårde, hvoraf 1½ var øde, medens da Østervig ei nævnes.

Mosgård var 1651 et Bol.

Baldersbækgård var 1664 ½ øde Gård.

Indtil først i dette Årh. hørte Hovborg til Sognet, medens denne By nu hører til Lindknud Sogn. Imidlertid regnes den i det 17 Årh. ikke hertil, rimeligvis fordi den da gjorde Hoveri til Hyldelund i Lindknud Sogn; der har dog da været Strid herom, ti et Tingsvidne af 16 Nov. 1643 udsiger, »at Erik Juel nu lader bruge Hyldelund med Avl og Sæd og holder Folk der på Gården, og den gode Mands Tjenere, som er boende i Lindknud Sogn, både Hovborg Mænd og de andre, gør Ugedags Arbejde til for^{ne} Hyldelund med Plojen og Harven, Vogn og

¹⁾ J. Teg. VIII. 574.

²⁾ J. Teg IX. 56.

³⁾ J. Teg. IX. 178.

anden Gårdens Fornødenhed. Da var her 3 Gårde og 1 Inderste.

Kirken.

Altertavlen forestiller Nadverens Indstiftelse og foroven Kristus på Korset. Forneden findes Stjernejulernes og Strange-senernes Våben 1599; den er altså givet af Kristen Juel til Donslund. På Prædikestolen er Kristus, Filip, Bartholomæus.

I Vesterenden er Spor af forhenværende Alter. Over Indgangen til Våbenhuset i Korset er et bredt tilmuret, spidsbuet Vindve, der altså er ældre end Våbenhuset. På den nordre Mur er et lille tilmuret, rundbuet Vindve.

Hvad der giver Kirken sit mærkeligste Præg, er at den er en Korskirke. Korset begynder ved Kirkens Vesterende og står 2 Alen ud til hver Side; midt i det er Våbenhuset tilbygget på den syndre Side. Korset er imidlertid neppe oprindeligt og synes at være opført samtidig med Tårnet, idet der findes Kampesten forneden på begge i lige Højde — $2\frac{1}{2}$ Alen, medens de på selve Kirken omtrent går 6 Alen i Vejret. Det synes rimeligt, at hele Kirken har undergået en stor Udvidelse, hvilken vel skriver sig fra det 14 Årh., da Almstok og Fitting Kirke blev nedlagte, og således Menigheden betydelig blev udvidet.

☛ På Kirkegårdens Sydvesthjørne findes Spor af den ovenfor omtalte hellige Kilde.

5 Jan. 1567 udstedtes kgl. Brev til Lensmanden på Koldinghus, at Vorbasse Kirke skal være meget bygfældig og snart falder ganske ned, dersom den ikke bliver hjulpen, hvorfor han det År skulde lade Sognemændene få Kirkekornet til dens Istandsættelse. 25 Maj 1596 fik Lensmanden Brev, at Vorbasse Kirke er meget bygfældig og forarmet, hvorfor de næstomliggende Herreder skulde komme den tilhjælp.

Kirken soltes af Kongen til Etatsråd Folsach i forrige Årh.; ved Avktion kom den siden til Mag. Peder Bork i Grejs og Kristen Høllund i Vorbasse Sogn.

I Sognets sydøstlige Del ved Fitting lidt nordvest for den vesterste Gård stod fordum en Kirke, hvis Omrids allerede i mange År har været forstyrret, medens man endnu kun kan påvise Kirkegårdens Omkres, der fra nord til syd strakte sig

18, fra vest til øst 24 Favne; dets Dige er dog i de seneste År udjevnet og hele Pladsen tildels besåt. Ved at undersøge de Levninger, der endnu findes af de i Masse bortførte Sten, befindes det, at Kirken har haft en Grundvold af simpelt tilhugne Sten, men i Hovedsagen har bestået af runde Kampesten og indenlandsk Kalktuf; dens Alder må vel sættes til det 12 eller 13 Årh. Denne Kirke nævnes aldrig i Dokumenter og da den ikke opføres i Kirkefortegnelsen i »Oldemoder« fra omtrent 1340, må den allerede ved den Tid have været øde; det vides ej heller, hvilke Byer der har hørt derunder.

Ved Almstok i Sognets nordøstlige Del vises den ødelagte Grundvold af den forrige »Røde Kirke«. Navnet har den vistnok fået, fordi den har været bygget af røde Mursten, ti i Grunden er fundet en Del Murstensbrokker; ellers fandtes kun her utilhugne Kampesten, hvoraf en Mængde er bortkørte. Endnu er selve Kirkens Plads ikke dyrket, men der er kun lidet at se; den har været 12 Favne lang og 7½ bred. Kirkegårdsdigerne ses tildels endnu og er 25 Favne brede, 35 Favne lange og fulde af Sten. På Kirkegården har man opgravet Menneskeben. Nogle Helgenbilleder fra Kirken har man til for få År siden opbevaret i Almstok, men de er nu borte; en Kirkenøgle fandtes for mange År siden på Kirkegården og er indsendt til Oldnordisk Museum. Ejheller Almstok Sogns Omfang kendes og Traditionen véd kun, at det er over 400 År siden, at Kirkebygningen stod. I »Oldemoder« nævnes Almstok Kirke i den ovenfor nævnte Fortegnelse fra c. 1340, men en senere Hånd har tilføjet »desolata«, øde, hvorfor man må antage, at Kirken er forladt og forfalden i den sorte Død.

Ifølge Frost har Lille Almstok været Præstegård til denne Kirke. I Præsteindberetning 1638 omtales Kirken også: »Østnordøst for Hejnsvig siges at have været et Kapel i gamle Dage, som dog nu er øde med alle (aldeles); derudi menes i gamle Dage at være holdt Sjælemesse i Pavedommen.

Præster.

Den første Præst, der med Vished kendes efter Reformationen, var

Hr. Iver Madsen. Han var 1545 Præst i Andst og Gjøsten, i hvilket År han havde en Strid med en Kvinde Else

Palles, der fik kgl. Brev til Lensmanden, at han skulde stævne Præsten for sig i Retten for nogle Hug, som han havde tilføjet hende¹⁾. Samme År stævnedes han til at møde på Kongens Retterting i Ribe for en Dom, han fik på Viborg Laudsting efter vrang Undervisning²⁾. Denne urolige Mand finder vi 1560 som Præst i Vorbasse, da der 7 Jan. udstødtes kgl. Brev til Biskop Hans Tavsens, at Hr. Iver Madsen havde berettet for Kongen, at han havde ihjelslået en Karl og derfor var dømt fra sit Præsteembede. Imidlertid havde han handlet med sin Kapellan, at denne skulde forestå hans Sogne, indtil han kunde komme til Ende med Sagen. Siden havde de højlerde ved Universitetet og Superintendenterne kendt ham kvit for det Manddrab og sagt ham til hans Præsteembede igen, men da han var kommen hjem, havde Biskoppen undt det til hans Kapellan; hvorfor Kongen vilde, at Biskoppen skulde lade ham få sine Sogne igen. Hertil svarede Hans Tavsens, at Kongen ikke havde fået ret Underretning om Sagen, Hr. Iver havde i sit »Ølsmål« (Rus) slået en uskyldig Stodder ihjel og da han derfor havde forbrudt Kirken, lod han ham fradømme hans Kald ved en Provsteret. Nogen Tid efter, År 1555, blev denne Sag forhandlet ved et Bispemøde i Kjøbenhavn, hvor Kongen selv sagde: Ich wil ehun dar nicht hebben, og Andst og Gjæsten Sogne fratoges ham, dog bevilgedes ham et andet Embede, når et sådant blev ledigt, og han forpligtede sig til ikke mere at ville befatte sig med sit forrige Kald; dog bevilgedes ham foreløbig en Indtægt af Præstegården og Tienden. Nu havde han fået Vorbasse og Grene Sogne og nød desuden 6 Ørte Korn af Kongetienden. Skønt dette Kald ikke var så godt som hans tidligere, så bad Tavsens dog Kongen om ikke at tage Hensyn til hans Ansøgning, da en Præst, der bør at være et Spejl for andre og som unødt slår en uskyldig Stavkarl ihjel, må have en Amindelse deraf den Stund han lever og andre leve udi Frygt og tage sig des bedre Vare³⁾. Han har altså været Præst her i Årene 1555—60. Det er dog muligt, at han ikke har været den første bekendte Præst. I Indberetning til Resen 1667 nævnes som den første Hr. Iver Mair, der siges at

¹⁾ D. Mag. 4 R. I. 113.

²⁾ smsds. 140.

³⁾ D. Mag. 3 R. III. 304—05. Ny kirkehist. Saml. III. 335.

være begravet under Altret uden anden Opskrift end Navnet. I Præsterækkerne i Stiftsarkivet fra 1690 og i Vorbasse Kirke siges han at være død 1551 og været Præst i 15 År. Som hans Efterfølger nævner Indber. til Resen Hr. Severinus, men de andre Præsterækker Hr. Svend Ostensen, der siges at have været Præst 4 År og være død 1554. Efter ham kan altså Hr. Iver Madsen få Plads som den tredje eller fjerde Præst. 1555 bevilgedes Præsten 3 Ørte Korn af Vorbasse og ligeså meget af Grene Kongetiende, men det fratoges Kaldet igen senere og blev tilligemed Præstens Afgift af Kirketienden henlagt til Kantoratet i Ribe.

4. Hr. Niels Pedersen Refsinghoved havde til Kapellan Søren Grumsen, en Præstesøn fra Gørding, i Anledning af hvem der 11 Avg. 1593 udkom kgl. Brev, at Præsten havde klaget, hvorledes en Person, som han til sin Kapellan sig til Hjælp og Bistand udi sin Alderdom har kaldet, skal sig meget uskikkelig og utilbørlig forholde og handle med ham, så han forkommer og modvilligen fordøjer hvis Gods og Næring han har og han dertil for adskillig hans utilbørlige Levned og Handel er Vold oversvoren, hvorfor han begærede at måtte blive kvit for samme Person og få en anden god og gudfrygtig Person i hans Sted, hvorfor Kaspar Markdanner, Lensmand på Koldinghus, skulde forfare Lejligheden og hvis det så befandtes, skulde der tilforordnes en anden god, gudfrygtig Person, som ham i hans Alderdom kunde være til Hjælp og Bistand¹⁾. 1 Marts 1594 fik Biskoppen og Kapitlet Brev, at der skal findes megen Uskiklighed mellem de 2 Præster i Vorbasse, så de har megen Trætte og Klammeri mod hverandre, hvilket for et ondt og forargeligt Eksempel ikke er at lide eller gedulde, da efterdi for^{ne} Præsters Sag ikke forhen har været indstævnet for eder, vil vi, at Kaspar Markdanner indstævner Sagen for eder og i da straks dømmer og ordeler, hvilken af de 2 Præster der skal blive i Kaldet, eller og i anden Måde forhandler, at Sognemændene må blive tilbørligen med en duelig og skikkelig Sjælesørger og Præst forsørgede²⁾. Kapellanen mistede sit Kald, hvorom Kaspar Markdanner 5 Marts 1595 fik Brev at Søren Grumsen fordm Kapellan i Vorbasse og Grene har suppliceret og tilkendegivet, at

¹⁾ J. Teg. IV. 401.

²⁾ J. Teg. IV. 451.

eftersom han nogen Tid siden forleden af dig formedelst Ulydighed er bleven fængslet, har måttet udgive Forpligt under Livs og Helses Fortabelse at skulle og ville undvige sit Kald, og han nu begærer, at efterdi hans Slægt og Venner er boende i Herredet, han da måtte bevilges at have Ophold hos dem der i Herredet, bede vi dig, at når du hermed besøges, du da tilsteder ham at være og bo hos sin Slægt og Venner i Herredet og den Stund han holder sig fremmelig og vel, dog at han aldeles intet skal befatte sig med Kaldet i for^{ne} 2 Sogne imod Ribe Kapitels Dom og hans egen Kontrakt. ej heller uforrette eller påføre Trætte mod den Person, som efter ham sammesteds er bleven Sognepræst ¹⁾).

5. Hr. Kristen Stefansen Verst, en Præstesøn fra Verst, var Præst her 13 Sept. 1595; da fik han Brev på 6 Ørte Korn årlig af Koldinghus, da Fredrik II havde lagt de Præsten bevilgede 6 Ørter af Kongetienden til Ribe Kapitel ²⁾. Han døde 1628.

6. Hr. Hans Hansen Høllund er kaldet hertil 1629 og døde allerede 1631.

7. Hr. Peder Kristensen Marebæk blev Student fra Ribe Skole og blev straks Hører ved Skolen, da han på Grund af det kejserlige Indfald ej kunde komme til Kjøbenhavn at deponere, hvilket først skede 1630, hvorpå han igen drog tilbage til Skolen. Da Biskop Jersin yndede ham for hans Flid, Troskab og hæderlige Opførsel, blev han Rektor i Ringkjøbing Skole, der da kun havde 2 Klasser. Derfra kaldtes han til Præst her, men da han ikke havde studeret ved Universitetet, hvilket ifølge en Forordning af 1629 var bleven fordret, men dog taget Attestats der, fik han på Grund af de særegne Forhold og fordi Kaldet var ringe, »så man ikke lettelig kunde få nogen anden dertil«, den nødvendige Tilladelse af Universitetet 11 Febr. 1632 ³⁾. Han har også snart fundet Embedet ringe ⁴⁾, ti 1633 indgav han en Klage over Præstegårdens slette Tilstand, der var fordærvet

¹⁾ J. Reg. IV. 502. ²⁾ J. Reg. V. 404.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. II. 662—63.

⁴⁾ At Kaldet allerede tidligere er anset for uselt, ses af en Tilskrift i en Palæotyp om Depositskikke, hvorpå Dr. Holger Rørdam har gjort mig opmærksom, fra Midten af det 16de Årh.: »Om du vilt were deponeret till en worbassi prest, da bede denne efterfølgende bøn».

af Sand, hvormed fulgte Biskoppens Erklæring, at det var et meget ringe Kald i den skarpeste Egn i Stiftet; der kunde ikke sås til Præstegården mere end 8 smalle Tdr. Korn eller 2 \mathcal{M} sælandsk Mål, ej heller avles mer end 10 små Læs Hø, hvilket endda mestendels var Mosehø, hvorfor han ej heller kunde opdrætte Kvæg. Tienden kunde i det højeste anslås til 30 smalle Tder Korn og desuden nød han af Koldinghus 6 Td. årlig. I Sognet var adskillige Steder fordærvede af Sand, hvorved Tienden forringedes, så Præsten ej uden stort Besvær kunde få sin Underholdning.

I den Anledning fik Lensmanden på Koldinghus 9 Jan. 1634 kgl. Brev at lade ham få den første gode Krone- eller Kirke-tiende, som noget nær Vorbasse ledig blev¹⁾. 1648 indgav han atter Klage, at han bode i den bareste Hedeegn, hvor Sognene var fordærvede af Sandknog og Vandløb, sad på en skarp Gård, hvor der kun avledes 8 Læs Hø, og havde ingen Annekspræstegård. Rigtignok oppebar han af Koldinghus årlig 6 Ørte Korn, men de restede for 5 År, ligesom den halve Andst Kirketiende imod en årlig Afgift, men da Andst var udenfor Herredet, leveredes Kornet kun til Herredsgrænsen. I Krigen havde han lidt stor Skade og Afbræk af Plyndring, idet han 23 Gange udplyndredes af Partier, hvorover han var i stor Gæld, hvorfor han søgte om at få det resterende Korn, hvilket bevilgedes. 4 Dec. 1661 var han i Kjøbenhavn og søgte da atter om de 6 Ørte Korn og Andst Kirketiende for 40 Dalers Afgift, ligesom om en Gård i Grenekrog til Annekspræstegård, og den ringe Kongetiende af Vorbasse, Grene og Hejnsvig. Da han var skrøbelig til Fods, ønskede han en Medhjælper og så selv at beholde Provstiet og Grene Kongetiende, indtil han kunde få det første ledige Kald²⁾. Han overlod Kaldet 1662 til Efterfølgeren og døde 1663. Han var Viceprovst i Jerlev og Slavs Herreder til 1662. 1661 udgav han »Danske Kongers Spejl og Skuespil«, helliget til Erik Krag til Bramming og hans Hustru Vibeke Rosenkrands tilligemed deres Børn, en versificeret Rimkrønike, på 101 Vers, der imidlertid er meget prosaiske og ubetydelige. Fortalen er dateret København 29 Okt. 1661. I hans Tid afbrændte Præstegården under Krigen 1659.

¹⁾ J. Teg. IX. 10.

²⁾ Geh. Arkivets topog. Samling.

8. Hr. Hans Henriksen Køk kaldtes hertil 1662. Om denne Mand findes endel Optegnelser i Provsten i Egtved, Hr. Søren Jensen Horsens »Liber daticus«: »18 Sept. 1667 visiterede jeg i Grene, derefter i Vorbasse; samme Dag blev klaget, at Præsten Hr. Hans havde ofte taget Bymændenes Heste ind, når de var i hans Toft, som han ej vilde indhegne, men Hr. Hans klagede, at Byens Kreaturer havde nedrevet hans Gærde. En anden Mand klagede, at Præsten havde slået hans Kone, forfulgt ham med en Bøsse, men Præsten sagde, at Manden kom i hans Gård med en Økse, derpå begyndte de med sådan Skælden og Råben, at jeg måtte gå ud af Kirken og bød Manden at klage til Tinge, da ham Ret skulde vederfares«. »15 Marts 1668 fjerde Dag efter Páske holdt Hr. Hans i Vorbasse og Hr. Kornelius i Grinsted Marie Bebudelsesfest og adskillige andre her og der, endog vi andre holdt den efter Ordinansen på Palmeløverdag, om den indfalder i Dimmeluge efter Páske, som skede 1573«. »22 Sept. 1668 visiterede jeg i Grene, hvor Præst, Degn og nogle unge mødte. Efter Visitatsen klagede en Mand, at Præsten 2, 3 Gange havde vist ham fra Skrifte. Præsten meldte Årsagen, at denne Niels Klemensen i et Værtskab havde overfaldet ham, grebet ham i Håret, skældt ham for en Kæltring og med al sin Flid gjort Molest, når han skriftede andre«. »31 Juli 1672 kom alle Vorbasse Mænd til mig og klagede over deres Præst, at han havde overfaldet dem på Marken, da de høstede deres Korn, givet sig i Slagsmål med dem, slået nogle blå og blodige og skudt efter dem med en Bøsse, så de måtte alle undløbe. Jeg bød dem, at de skulde gøre deres Klage bevislig til Tinge, så skulde jeg skaffe Ret over ham.« Hvad Enden blev på disse Stridigheder, vides ikke. 6 Dec. 1684 fik han Niels Kristensen Gørding til Kapellan, en Præstesøn fra Gørding, og som 4 År havde været Hører i Ribe. Hr. Hans døde 1696. Præstegården opbyggedes 1671, vistnok efter en Ildebrand.

9. Hr. Jørgen Jørgensen Bang, en Præstesøn fra Sandager, blev 14 Sept. 1695 Formandens Kapellan og giftede sig med hans Datter Marikke. »Hun kørte med sin Plov, røgtede selv sine Høveder, var undertiden 2 til 3 Dage og Nætter tillige borte i fremmede Sogne om Føde til sig og sit Hus.« Præsten selv »holdt Latinskole her for fornemme Folks Børn«. Han †

1720, hans Enke levede derpå i Kolding til sin Død 1736. De havde 6 Børn, der nævnes i Giessings Jubellærere III. 161.

10. Hr. Rasmus Pedersen Nøring blev Skibspræst 1710 og var 1715 med i Søkrigen på Skibet Venden, kaldtes hertil 8 Juli 1720, men døde allerede 1721. Hans Hustru Dorthé var en Dr. af Skindbereder Kiel i Grene, og levede siden af sin Pensjon i Horsens.

11. Mag. Jørgen Jensen Chronius eller Krone, født 8 Juli 1688, blev som Barn forældreløs, blev Magister 1709, tog Attestats 1709 med bedste Karakter. Imidlertid var han bleven Degn i Skandrup, 25 April 1716 3die Lektiehører i Kolding og kaldet hertil 23 Juli 1721. Han døde 1737; hans Enke Sidsel Terkelsdatter af Kolding døde i Kolding i største Armod og Uselhed. Hvordan hans Kår har været, kan man slutte af at han måtte give Pensjon til 2 Enker, ligesom hans Eftermand. Hans Børn kom ej heller vidt. Jens blev Apothekersvend i Kolding og var gift med en Pige, der havde tjent hos Gehejmeråd Gabel, gik senere omkring i Sognene og tiggede og blev tilsidst Stykknekt, Malte gik omkring og nærrede sig ved Skrædersyning, Terben døde som Barn og Datteren drog til København.

12. Hr. Andreas Verlin kaldtes hertil 17 Juni 1737 og forfl. 1745 til Østeregesborg i Sælland. Han var gift med en Rådmandsdatter fra Holbæk.

13. Hr. Hans Vilhelm Kålund lå på Borks Kollegium og udgav der 1733 en Disputats om Spådomskunsten hos Romerne. 1 Maj 1741 kaldtes han til Feltpræst ved Fodgarden og ord. 10 Maj til Feltpræst i hannoveransk Tjeneste; hertil kaldtes han 5 Juli 1743, men blev allerede afsat 19 April 1745, fordi han var udlagt som Barnefader af en Kvinde i Lintrup Sogn. Derpå drog han til Kbnh., og levede af Tiggervers; en stor Mængde trykte Poesier haves af ham.

14. Hr. Markus Nexø er født 1712 nærved Næksø, kom 16 År gl. til Kbhvn. Skole og blev 1737 Student, derpå Lærer hos Provst Gerner i Kbhvn., 1741 Hører i Drammen, siden Lærer ved Vajsenhuset, tog Attestats 1745, kaldtes hertil 23 April 1745 og døde 1755. Han var gift med sin Tjenestepige Anneke Hansdatter, der som Enke levede i Skodborg, og havde 3 Børn, af hvilken kun Andreas overlevede ham. Om ham hedder det:

»Han var ret en Herrens Præst, som med Berømmelse vel forestod både Guds og sit eget Hus.«

15. Hr. Joakim Evald, født i Bredebro 28 Maj 1725, hvor hans Fader var Degn, blev 1745 Stud. fra Ribe Skole, blev 1753 Lærer ved Vajsenhuset og 11 April 1755 Præst her. 1764 kaldtes han til Hvidding og resignerede 1808, hvorpå han flyttede til Kristjansfeld, hvor han † 12 April 1826. Han var gift med Ester Stemann. Ved Ribe Landemode 26 April 1777 indgaves Betænkning til Biskoppen om, at Evald lod sine Børn opdrage på Kristjansfeld ved Brødremenigheden, og 16 Avg. kom kgl. Bef. til Biskoppen om at tilholde ham at kalde sine Børn tilbage derfra og at advare de øvrige Præster i Tørninglen fra at sende deres Børn derhen. Fra hans Tid er den ældste Kirkebog, der beg. 1755.

De følgende er: 16. Hr. Niels Kortsen Bisted kaldet 7 Sept. 1764. 17. Hr. Fredrik Lorentzen kaldet 24 Nov. 1777. 18. Hr. Ferdinand Ulrik Fredrik Treu kaldet 10 Sept. 1784. 19. Hr. Peder Fredrik Mohr kaldet 29 Maj 1789. 20. Hr. Vulf Kristoffer Müller kaldet 19 Dec. 1794, † i Kaldet 25 Okt. 1802. 21. Hr. Hans Vandal kaldet 7 Jan. 1803. 22. Dr. phil. Peter Nikolaj Frost kaldet 17 Maj 1811. 23. Hr. Klavs Nikolaj Vilstrup kaldet 7 Juli 1815. 24. Hr. Lars From kaldet 30 Okt. 1819. 25. Hr. Ernst Henrik Clasen, kaldet 14 Sept. 1825. 26. Hr. Hans Hartvig Møller kaldet 1828. 27. Hr. Peter Koefoed kaldet 12 Okt. 1832. 28. Hr. Hans Nikolaj Langballe, kaldet 20 Avg. 1836. 29. Hr. Hans Billeskov Jansen Kramer kaldet 6 Dec. 1844. 30. Hr. Peder Kristjan Andersen Dybdal kaldet 2 Avg. 1850. 31. Hr. Johan Fredrik Wesenberg, kaldet 18 Juli 1856. 32. Hr. Johannes Peter Lund kaldet 18 April 1864.

Ved Reskript af 30 Nov. 1810 ombyttedes Herredets Annexer, således at Grene lagdes til Grinsted, Hejnsvig til Vorbasse. 22 Marts 1815 bestemtes, at Præsten i Verst under Kaldets Ledighed skulde besørge Tjenesten, da Øster Horne Herreds Præster, hvortil Slavs Herred da hørte i provstelig Henseende, havde for langt dertil. 17 April 1822, da Lars From var kaldet herfra til Præst i Verst, bestemtes, at Vorbasse skulde være Anneks dertil, og Hejnsvig lægges sammen med Grinsted

og Grene; da Clasen 14 Sept. 1825 blev dennes Efterfølger i Verst, optoges den Bestemmelse i hans Kaldsbrev, at han skulde finde sig i, at Vorbasse atter forenedes med sit forrige Anneks, hvilket trådte i Kraft ved Reskript 6 Juni 1826, og en ny Præstegård opførtes i Vorbasse.

Hejnsvig Sogn.

Sognet var først Hovedsogn til Grinsted, men blev 1641 Anneks dertil, og 30 Nov. 1810 forenet med Vorbasse. Sognet har Navn efter Byen Hejnsvig, der uidentvilt i Oldtiden har haft en vis Betydning; dets Navn skrives ved 1340 Hinghælswi, men dette er vist Fejlskrift for Highnælswi, da Overgangen til den nuværende Udtale ellers ikke let vil kunne forstås. Herimod taler dog Skrivemåden 1476 Hendswich. Den sidste Stavelse wi betyder Helligdom, Gudehus, Offersted og deslige, highnæl er beslægtet med Hegn, det hele synes at være et indhæget Gudehus; omkring Byen er også en Samling Høje, der viser, at den har været bebod i Hedenskabets Tid.

I Indberetning til Worm 1638 hedder det: »Præstegården i Hejnsvig ligger en Agermark vesten H. Kirke på søndre Side af et Bjerg. Norden Præstegården oven på Bjerget ligger en hel Hob Høje i Række efter hinanden af øster og vester på, som synes ligesom de i gamle Dage skal være opvinsede ved Menneskens Hånd. $\frac{1}{4}$ Mil syd for Hejnsvig en Gård Søgård, øst for den har ligget en stor Sø, hvoraf Gården har bekommet sit Navn, hvilken nu er med Sand efterknøgen. På adskillige Steder på Hejnsvig Mark findes store Kæmpesten, som findes Spor udi af Emkiler, som Stenhuggere i gamle Dage har intenteret at ville kløve dem, men til hvad Brug kan ikke vides, men her findes ingen Stene med Runebogstaver på. Her er nu ingen Skove, men findes Egerødder allesteds på Markerne, og udi Moserne findes Fyrre- og Granrødder, hvoraf kan eragtes her idel Skov at have været udi gammel Tid. Her findes på Hejnsvig Mark adskillige andre Høje, som hedder Dragehøje, somme Metteshøje, men ingen med mærkelige Navne.«

Sognets Hartkorn var 1664 52 Td., 6 Skp. nu er det 75 Td. 1 Skp.

Byer og Gårde.

Hejnsvig Lestod 1651 af 6 hele, $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$ Gård og 1 Gadehus.

13 Jan. 1476 fik Erik Tymmesen på Engelstholm Tingsvidne på Tyrild Herredsting, at han adspurte regelbunden Mand, Hr. Povl, Korsbroder i Ribe, om han var fuldmyndig gjort at gøre ham Skøde på Priors og menige Konvents Vegne i Ribe og dertil sagde Hr. Povl ja, og til Vidnesbyrd lod læse et Forligelsesbrev, hvormed gode Mænd forligte Erik Tymmesen og Prior Anders i St. Hans Kloster i Ribe, at Erik Tymmesen skulde skøde Prioren på Klosters Vegne 2 Gårdes Eje i Hendswich, en bygget Gård og et øde Byggested med rette Tilliggende. Nu skødede Hr. Povl Erik T. på Klosters Vegne Gødingh gordt og Gødingh mølle og alt det Gods, som Hr. Povls Forfader i St. Hans Kloster tilforn havde skødet Hr. Timme Nielsen¹⁾.

Trølund. Navnet skrives 1492 Thrylund, var 1651 1 Gård. Gregers Jensen i Trølund, Herredsfoged, fritoges 30 Jan. 1580 for Ægt og Arbejde af en Fjerdepart Gård han besad, sålænge han var Herredsfoged²⁾.

Gilbjerg var 1588 en lille adelig Sædegård, der ejedes af Mads Råles Arvinger³⁾. Var 1664 1 øde Gård.

Klink var 1651 1 Gård, der 1579 også hed Falkflod.

Fugdøl, ikke Fugdøl, udtales Fowdal, kaldtes i det 16 Årh. Fugedøl, i det 17 Årh. Fuckdal, Fuchdal; var 1651 3 Gårde, den ene havde 1664 i 20 År været øde.

Askjær. 1553 fik Morten Svensen Bølle i Mageskifte af Mariager Kloster 2 G. i »Hiensuig« og 1 G. her, der alle ydede Skovskuld, samt 1 Gård i Fugdøl⁴⁾. Gården her har vel aldrig været Herregård, men dog været bebodt af en Adelsmand, Kristen Juel, muligvis den senere Ejer af Donslund, der kan have bot her, medens den ældre Broder havde Donslund.

¹⁾ Diplomatariet i Geh. Ark.

²⁾ J. Reg. III. 32.

³⁾ Han bode 1579 i Pjested (Min Skadst Herred S. 43). Matis Roli i Wellingh, Væbner, nævnes 1496 (D. Mag. IV. 12).

⁴⁾ D. Mag. VI. 157.

1683 bode her Fru Magdalene Kruse. Her var 1651 endnu kun 1 Gård.

Bolding var 1651 1 Bol.

Lundgård var for en 100 År siden øde af Sandflugt, var 1651 et Bol.

Davgård nævnes hverken 1651 eller 1664.

Søgård var 1664 1 Bol og 2 Huse, hvoraf 1 havde været øde i lang Tid, det andet tilhørte Urup.

Søllingdal er af nyere Oprindelse.

Katrinebjerg af nyere Oprindelse.

Fiskerhuse nævnes hverken 1651 eller 1664.

Mellem Gilbjerg og Trølund lå før Krigen 1658 et Bol Godrum, der da var bebodt, men siden har ligget øde; det tildømtes Kongen 1678 for Skatterestancer. I Matriklen 1664 siges dog kun, at det var halv øde. 1651 nævnes desuden Hedehuse, der var 2 Bol og 2 Gadehuse, og 1 Bol, Plovborg, der blev øde i Svenskekrigen.

Donslund.

I den sydvestlige Del af Hejnsvig Sogn ligger Donslund Mølle og By, der tidligere hørte til Vorbasse Sogn, men Urbani Dag 1621 tilligemed Nebel lagdes under Hejnsvig på Grund af den lange Kirkevej; Donslund By er opstået af Herregården Donslund, der lå tæt ved Møllen.

Den første bekendte Ejer af Gården var Johan Juel, Søn af Jens Juel til Hesselmed og Vibeke Lunge, og nævnes som sådan 1562, da han og flere Adelsmænd fik kgl. Befaling til at forføje sig til Thorsted og Skjøde Mark forat ride Markeskæl, da Mads Tygesen i Skjødegård havde berettet, hvorledes Sandemændene i Jerlev Herred 2 Gange havde gjort Markeskæl, men 2 Sandemænd havde altid været imod de andre 6¹⁾. Han er begravet i Vorbasse Kirke, hvor der 1667 fandtes en Sten med Påskrift: hic jacet Johannes Juel. Han var gift med Sofie Sandberg, Dr. af Anders Sandberg til Kvelstrup, der efter hans Død ægtede Niels Stygge. Med Juel havde hun, if. Klevenfeld, 3 Børn, Niels, Kristen og Karen, der ægtede Knud Venstermand; imidlertid må der have været en Søn mere, ti 1609

¹⁾ Topog. Samling i Geh. Ark.

læstes på Slavs Herredsting i Anledning af en Trætte, om Klink Mænd havde haft et Stykke Eng nord og øst for Søgård, et Brev fra Johan Stygge Nielsen, (Sofie Sandbergs Søn af andet Ægteskab): »siden jeg er kommen udi min salig Broders (Kristen Juels) Hus og omgås med ham, som var først i det År 1599, der vi på Donslund var tilhobe og skiftede efter min salig Broder Jens Juel, da talte Kristen Juels om at ville føre Trætte derpå efter sine Breve¹⁾.«

Niels Juel havde først Gården, som hvis Ejer han nævnes 1586, medens 1583 Johannes Juels Arvinger angives som Ejere²⁾. Han døde ugift, hvorefter hans Broder

Kristen Juel overtog Gårdens Bestyrelse. Han blev 23 Okt. 1597 gift med Karen Klavsdatter eller Strange, Dr. af Klavs Strange-sen til Nørholm. Han levede som Datidens Herremænd af sin Avls-gård og gjorde sig ikke bemærket ved noget, der er forplantet til Eftertiden. 16 Juli 1603 fik han kgl. Befaling om at skulle påtage sig sin Søster Jfru. Kirstine Stygges Værgemål, medens der holdtes Skifte mellem hendes Fader, Søkende og hende efter afgangne Fru Gertrud Krabbe³⁾. Selv døde han 1608 og er begravet 28 Marts.

Fru Karen Strange. Ved Mandens Død var hendes Omstændigheder så usle, at hendes Frænde Klavs Då til Ravnstrup på hendes Vegne frasagde Arv og Gæld efter ham over hans Grav⁴⁾. Imidlertid fik hun andre Tanker, og Hans Rostrup, der holdt Tale ved Graven, vedgik Arv og Gæld, hvorover der udspandt sig en Retstrætte, over hvilken der udsagdes en Herredagsdom, at Fragåelsen skulde stå ved Magt⁵⁾. Hun solte nu Gården til Jomfru Margrete Bilde, der skulde betale Købesummen til Kieler Omslag 1609. Men medens hun engang var bortrejst til sin Gård Vosnæsgård, kom Kristoffer Rosenkrands, Ejer af Høgsbro og det nærliggende Hundsbæk, selv tredje ind på Donslund under Skin af at ville afkøbe Thomas Juel til Estrup, der havde Øksne på Foder her,

¹⁾ Stiftsarkivet.

²⁾ D. Saml. i Geh. Ark. 395.

³⁾ J. Teg. V, 183.

⁴⁾ Om Testamenters Læsning over Graven jfr. SRD. IV. 512.

⁵⁾ Danske Herregårde. XVI. Vosnæsgård.

nogle af disse. Da han havde beset dem, gik han ind i Huset og forseglede Fru Karens Kister, Skrin og Skabe, hvori hendes Ejendomsbreve var, såvelsom andet Boskab. Forinden havde han uden hendes Vidende ved Dom på Slavs Herredsting af 21 Okt. 1608 erhvervet sig Ret til at gøre Indførsel på Gården for nogle Gældsbreve, han der foreviste, ligesom han fik sig Gården tildømt på Herredagen i Horsens, skønt der til 1 Nov. havde været bestemt et Møde på Vosnæsgård for Kristen Juels Arvinger, imellem hvilke han var på sin Hustrus Vegne, hvor man en hel Uge forgæves ventede på ham.

Da Karen Strange fik dette overraskende Indgreb i hendes Ejendomsret at vide, drog hun til Kong Kristjan IV, der da var i Horsens på Herredagen, faldt for hans Fødder og anrørte om hans Hjælp. Da Kongen spurte om, hvorledes han kunde hjælpe hende, da hendes Mands Gældsbreve til Rosenkrands var underskrevne med hans egen Hånd og det således ikke kunde bevises, at de var falske, svarede hun: »Gud har givet Kongen Magt at hjælpe, han skal og give Eders Majestæt Visdom og Råd til at udfinde at Brevene er falske«. Kongen lod da Rosenkrands kalde for sig, talte alvorligt med ham og undersøgte Gældsbrevene; i det ene af 1603 vedkendte Kristen Juel sig at skyldte ham 5000 Rdl., i det andet 4000 Rdl. med Forpligtelse, at hvis han Året efter ej havde betalt dem, skulde Rosenkrands have Fuldmagt til at annamme Donslund med Gods og Løsøre. Om det nu forholder sig så, at Kongen ved at holde Brevene op for Lyset så af Vandmærket i det ene, at det var fra en Papirmølle, der var anlagt efter Brevets Datum, som Slange fortæller, må stå hen, da det ikke med et eneste Ord omtales i Dommen, men derimod adskillige andre Beviser, som at Rosenkrands selv på samme Tid havde været i stort Besvær, idet Juel 1605 havde godsagt ham for 12000 Rdl., at han aldrig havde gjort sin Fordring gældende i Juels Levetid, ej heller ved hans Jordefærd ladet Brevet læse over hans Grav. Da Kongen altså så, hvorledes Sagen forholdt sig, lod han Rosenkrands atter kalde for sig på Skanderborg, da han hidtil havde holdt Sagen hemmelig, og foreholdt ham i Kanslerens og 3 Rigsråders Nærværelse at lade sin Forfølgning falde, at han selv skulde ransage sin Samvittighed og betænke, hvad Hævn Gud havde forbeholdt sig over Uret mod fattige Enker,

bvis Forsvar Kongen selv vilde være; men han vedblev hårdnakket i sin Nægtelse og truede med at ville forfølge Sagen til det yderste. Endnu gjorde Kongen intet, men da han endda hørte, at Rosenkrands roste sig for andre af sin store Ret og lod falde dristige Ord mod Kongen og hans Myndighed, lod han ham gribe, hans Bo registrere og forsegle og sendte Bud efter hans Brevkiste, og her kom hans Bedrageri da klarlig for Dagen, idet man deri fandt flere forfalskede Breve og Segl, endog et kgl. Brev med Datum 1602 og flere Gældsbreve, der engang tidligere var betalte, fra Borgere i Ribe, på 7—8000 Rdl. Dette viste sig i det hele at være en af ham meget yndet Fremgangsmåde at lade Folk betale 2 Gange. Således havde han 1590 af Fru Anna Gjordsdatter fået udbetalt sin Del i 1000 R lybsk, som hendes Husbond Albert Galskøt havde udlovet til Pedér Norby af hans Hustrus Brudeskat; for disse Penge fik han igen en Rigsrådsdom 1604, så hun atter med stort Besvær måtte udrede dem og nu havde han atter en Sag imod hende i samme Anledning. Han gik nu til Bekendelse og derefter lod Kongen ham stævne for Herredagen og i Bolt og Jærn føre til Kbnh. Slot; i det ene af Juels Breve havde han forandret 1000 til 5000 Rdl. og det andet var aldeles falsk, men Rosenkrands viste også under Bekendelsen sin skændige Karakter, idet han påstod, at han var forført af Herredsskriver Anders Pedersen i Kjærgård i Højer Herred, hans forrige Tjener, der havde forfalsket Brevene for ham; denne blev også hængt og Rosenkrands dømtes 17 Marts 1610 på Herredagen æreløs og som en Falskner til at straffes på sin Hals. Der fortælles, at da Dommen skulde afsiges, vilde Kongen, at han skulde møde for Retten med sin Guldkæde om Halsen, hvilket var Adelens Hædersdragt, og med Kårde ved Siden; men da Dommen var afsagt, blev Guldkæden og Kården ved Drabanter tagen af ham, hvorpå han blev ført baglængs ud af Retten, stødt ud af Døren og ført til Fængslet igen, som han ikke forlod, førend han blev henrettet på Slotspladsen 23 Marts¹⁾.

Da Karen Strange således fik sin Gård igen, blev Salget til Jomfru Margrete Bilde stående ved Magt. Denne var en Datter af Erik Bille til Lindved, Befalingsmand på Odensegård, der †

¹⁾ Slanges Kristjan IV. Historie, S. 264—67. Herredagsdommen.

1573. Hun havde 1609 Strid med Ribe Kapitel om en Jord, der lå til Kapitlets Gård, Klink. 16 Juli 1618 fik Lensmanden på Riberhus kgl. Brev, at da hun havde ladet andrage og tilkendegive, at hendes Folk og Tjenere, som til Tinge hendes Irringer skulde forrette og ved Loven udføre, af os elskelige Hans Stygge, vor Mand og Tjener, udi adskillige Måder at overfaldes og forurettes, så skulde han forfare Lejligheden og give Erklæring derom, samt beskytte hende mod Overvold¹⁾. 20 April 1623 fik hun Bevilling til på egen Hånd at sælge, forhandle og afhænde det Gods, hun selv havde købt og tilforhandlet og hvad hun får derfor, gøre sig så nyttigt, som hun bedst kan, efterdi det ikke er hendes Arvegods, men af hende selv forhvervet²⁾. 28 Dec. 1626 gjordes dog den Indskrænkning, at Lensmanden skulde bortskøde det på hendes Vegne³⁾. Ved denne Tid må hun have solt Donslund, ti 1626 bode hun i Varde, da hun stævnede sin Brodersøn Peder Ovesen Bilde, da boende på Lammehave, men 1624 på Lindved, for Gæld. Hun er død før 1634, ti 23 Feb. dette År fik Kristoffer Gersdorf kgl. Brev, at Anna Iversdatter, Borgerske i Varde, af afgangne Margrete Bilde til Donslund havde købt en Gård ved Varde, der siden var hende fradømt af dennes Arvinger, hvorfor han skulde skaffe hende hendes Penge tilbage⁴⁾.

Maren Norby, købte Gården af Margrete Bilde; hun skriver sig 1625 Maren Norby sal. Peder Norbys til Urup. Men Peder Norby var hendes Fader og da hun kaldes Frue, har hun rimeligvis været gift under sin Stand og det måske med en Mand, der hed Peder Thorsen, og som bode på Donslund. Hun var meget forgældet og har vistnok snart afhændet Gården til sin Broder Bendiks Norby til Urup, der ejede den 1639. Denne udforpagtede Gården, der 1651 blev dreven af Bertel Jensen; da hørte hertil af Gods, der gjorde Ægt og Arbejde: Gilbjerg, Trølund, Godrum, Plovborg, Søgård, Lundgård, Hedehuse (2 Bol, 2 Gadehuse) og Donslund Mølle.

Hans Søn Peder Norby, der havde 1664 18 Td. 2½ Skp. ½ Fd. 1 Alb. Htkr. i Herredet til Donslund, bode på Gården endnu 1678, da han udlagte til Peder Nielsen på Kjærgård

¹⁾ J. Teg. VI, 3 5.

²⁾ J. Reg. VII, 523.

³⁾ J. Teg. VIII, 109.

⁴⁾ J. Teg. IX, 46.

(siden Ejer af Lundrup) 1 Bol i Sig. Han havde dengang dog ikke længer Gården i Eje, ti i Amtregnskabet for 1678 findes: »Velb. Peder Norby eller Peder Thorsen, som Gården ejer, rester for Donslund af Hartkorn 12 Td., 6 Rd.«. I en Indberetning af 1690 fra Præsten fortælles, at Gården til 1679 blev bebod af Adel, men da blev tildømt Kongen for Skatrestancer og siden bebodes af Bønder. Dengang var endnu Begravelse over dens Ejere i Vorbasse Kirke, til hvilken de havde givet Messing-Lysestager og Alterklæder. Begravelsen, der var under Koret, skal siden være bleven ødelagt af Præsten Jørgen Bang og Jakob Madsen i Skjoldbjerg, der nedbrød Murene og brugte Stenene til Skorsten og Bagerovn. Peder Norby var gift med Else Munk, vistnok Søster til hans Svoger Enevold Munk til Urup, og havde desuden i Huset Kirsten og Lavrids Friis. Han holdt 1 Karl, 1 Dreng og 2 Piger. Hans Søn eller Broder var uidentivl Kristoffer Norby, der efter hans Tid på Donslund opføres som Ejer af 1 G. i Baldersbæk og 1 G. i Risbøl med den Tilføjelse (i Amtsregnskaberne): »som er i Frankrig«. P. Norby ejede endnu nogle År 2 G. i Dal, 1 i Søgård, men 1688 nævnes han ikke mere og er vel da død.

1681 opføres som boende på Donslund Else sal. P. Thorsens.

Næste År bode her Lavrids Nielsen og Else Kristensdatter, der 17 Okt. 1690 fik Fæste på Gården for årlig Afgift af 10 Td. Rug til Koldinghus. Gården tilhørte Staten til midt i forrige Århundrede.

Donslund Mølle siges 1687 at tilhøre Peder Munk til Urup, 1664 hørte den halv til Lundrup, halv til Urup. 1664 var Hovedgården 12 Td. Htkr. og havde Udsæd af 6 Td. Rug, 2 Td. Byg, $\frac{1}{2}$ Td. Boghvede og avlede 30 Læs Hø.

Kirken.

Altertavlen forestiller Nadverens Indstiftelse, foroven Kristus på Korset. Den er ældre end forrige Årh., da Etatsråd Lichtenberg lod sit og sin Frues Våben afmale derpå tilligemed et nu udslettet Vers til deres Ære. På Kalken står: Klavs Hågen og Anna Sabina von Kukelsoms, på Lysestagen: Lavrids Sørensens 1610. På Degnens Stol: Ephanus Thomæ (o: Ebbe Thomsen), og på Præstens: Hr. Mads Harbo 1627. På Prædikestolen står Navnene på Mathæus, Markus, Lukas med deres

Symboler af en temmelig naiv Form og Christiernus Juelius 1592 med Julernes Våben; ovenover: Verbum domini manet in eternum (Guds Ord varer evindelig). Her var intet Våbenhus, førend Lichtenberg lod et opsætte. På den nordre Mur og i Østgavlen er et tilmuret rundbuet Vindve, hvoraf ses, at Kirken er gammel, nu vender Vindverne mod syd. Kirken har intet Tårn, men et Træklokkehus på Kirkegården; på Klokken står: verbum domini manet in æternum, magister Henricus Trane 1547.

Tilføjelse: Da de første Ark allerede var trykte, fik jeg Lejlighed til at gennemgå Ejler Brokkenhuses Kalendarium (Karen Brahes Bibliothek Nr. 299), der giver en stor Mængde Oplysninger om den fynske Gren af Familien Norby, samt også et og andet om de på Urup bosatte; deraf må især tilføjes, at Fru Magdalene Norby, Mogens Munks Hustru, der nævnes under Eg, 27 Avg. 1601 er begravet i Grinsted Kirke.

Min Interesse for denne, den allerfattigste, Egn i vort Fædreland blev allerede vakt i den første Tid, jeg begyndte at sysle med Danmarks indre Historie, idet jeg fik Øjet op for, at her i Middelalderen som på så mange andre Steder havde været ikke lidet bedre Dyrkning og Beboelse end i senere Tider. Uagtet Slavs Herred lå udenfor det Område, hvortil jeg fra først af havde indskrænket mine speciellere topografiske Studier, så blev det dog snart inddraget derunder og ved en Fodvandring 1859 gjorde jeg mig bekendt med flere Egne deraf. Senere lykkedes det mig ikke at komme dertil, førend jeg i Sommeren 1867 atter fik Lejlighed til i nogle Dage at besøge enkelte Steder. Det er således kun et temlig ufuldstændigt Kendskab jeg har til Herredet, men det er alligevel lykkedes at samle ikke få Bidrag til dets Historie, som dog vistnok vilde have kunnet opnå mere Liv, hvis jeg kunde have levet noget sammen med en Befolkning, hvor Overleveringen fra Forfædrene ej endnu er uddød og hvor jeg har iagttaget megen historisk Sans. Kilderne til denne Afhandling er de samme som i mine tidligere Topografier, dog er hertil endnu kommet en Fortegnelse over Tiendeyderne i Stiftet fra 1651, i Gehejmarkivet, og nogle andre utrykte Oplysninger, der findes nævnte i Anmærkningerne.
